

ЛОРА РАШКОВА

**ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ
НА СОЦИАЛНО -
ПЕДАГОГИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ В
БАЗИТЕ ОТ СОЦИАЛНАТА
СИСТЕМА**

**ШУМЕН
2020**

Рецензенти:

проф. д.с.н. Соня Илиева

доц. д-р Живко Жечев

Научен редактор:

доц. д-р Силвия Салтирова-Радкова

Коректор:

доц. д-р Ганка Янкова

ISBN 978-619-201-345-5

Университетско издателство
„Епископ Константин Преславски“

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение.....	с. 5
1. Същност на социално-педагогическите теории.....	с. 8
2. Социално развитие на личността.....	с. 26
3. Роля на социализацията, възпитанието и образованието за развитие на личността.....	с. 54
4. Социални фактори за развитие на личността.....	с. 67
5. Основни понятия в социалната сфера според законодателството и видове социални услуги в Република България	с. 88
5.1. Основни понятия в социалната сфера според законодателството в Република България.....	с. 88
5.2. Видове социални услуги, регламентирани в Правилника за прилагане на Закона за социалното подпомагане.....	с. 89
5.3. Органи по социално подпомагане.....	с. 92
6. Управление на базите в социалната система.....	с. 96
7. Финансиране на социално-педагогическата дейност в базите от социалната система.....	с. 130
Заключение.....	с. 144
Литература.....	с. 147

ВЪВЕДЕНИЕ

Всяка една наука притежава свои особености и е ангажирана с изследвания от природните аспекти. Педагогическата част от човешкото знание е една от най-старите и е свързана с развитието на обществото. Отнася се до възпитанието, образованието и формирането на личността на човека за постигане на пълноценен живот и реализация в обществото. Общественият прогрес става възможен в резултат на осъществено чрез образование и възпитание целенасочено предаване на натрупан опит между поколенията. Това е важна предпоставка за съществуване и развитие на обществото.

Социално-педагогическата дейност, разглеждана в професионален контекст, е сложен феномен. Тази дейност обединява множество професии, функции и професионални роли. Те са насочени най-общо към подпомагане и подкрепа на хората за справяне в трудни житейски ситуации и успешно социално функциониране. Нейната основна цел е да бъдат удовлетворени социалните и личностните интереси и потребности на различните слоеве от обществото.

Актуалността на проблема се обуславя от факта, че социално-педагогическата дейност в широк смисъл е интегративна дейност, насочена към цялото общество и в по-тесен смисъл - към конкретната общност, група или личност, оказала се в трудна ситуация. Тази специфика на социално-педагогическата дейност определя нейната многопрофилност и многоаспектност.

Значимостта на педагогическата дейност по своята същност като социален процес се изразява в това, че обществото винаги е изпитвало необходимост от възпитание, обучение и образование. Тази необходимост намира израз в

предаването на опит от по-възрастните на по-младото поколение.

Аргументацията за избора на темата се допълва от факта, че разглежданият проблем е актуален и в съвременния живот. В съвременния социален живот са налице редица парадокси, които рефлектират върху детството като феномен и върху взаимоотношенията личност-общество. Създава се специфична социална ситуация. Видни са съществените деформации в семейните отношения, които се изразяват във взаимно отчуждение между родители и деца. Расте дехуманизацията на отношенията в обществото. Наблюдава се демотивация на подрастващите в образователен аспект, обективирана в нежелание за посещаване на училище, недоверие в образователната система и липса на активност.

Патогенните образователни явления като изключително ниска успеваемост, неоправдани отсъствия, ранно отпадане от задължителното образование и дори абсолютното нежелание за учене на немалко деца са сериозен проблем на съвременната педагогическа реалност. Всичко това носи след себе си неминуеми последствия за равнището на социализацията и личностното развитие на подрастващото поколение. Училището като институция е оторизирано да образова и социализира и е изправено пред нови предизвикателства в отговор на негативните тенденции.

Основна корекционна роля в това отношение има социално-педагогическата дейност, осъществявана в рамките на образователната институция и в базите от социалната система.

За разрешаването на тези проблеми, които са особено важни за социално-педагогическата дейност в базите от социалната система, е насочено вниманието в настоящото изследване. Това обуславя необходимостта от дефиниране на понятията социализация, възпитание, образование,

личност, социална среда, социално развитие, фактори, движещи сили, дейности.

Монографията е насочена към цялостно систематично изследване в теоретичен план, за да се определи същността на социално-педагогическите теории, ролята на социализацията, възпитанието и образованието за развитие на личността, социалните фактори за развитие. Целенасочено се изследва социално-педагогическата дейност в базите от социалната система в Република България, управлението и финансирането на социално-педагогическата дейност в базите от социалната система.

1. Същност на социално-педагогическите теории

Педагогическите явления имат сложна структура, тъй като в тях участват компоненти от три равнища на реално съществуващите системи - на неживата природа, на човешкия индивид и на социалните системи.

Невинаги действията на личността отговарят на закономерностите на педагогическата система, а резултатите от това са неопределени, случайни, непредсказуеми.

В педагогическата наука надеждността на системния подход е преди всичко в изследването на педагогическите явления като система. Установяват се общите закономерности, на които системата се подчинява като цяло. Изучават се компонентите и, които я съставят, и специфичните им характеристики и взаимодействието между тях. Системата се разглежда като комплекс от елементи, обединени в някаква структура. Системно-структурният подход е понятие, което се използва в педагогиката. Изследването започва от модела на педагогическата система към компонентите и взаимната им връзка и зависимост [7,с.18].

Понятието система има гръцки произход и означава съединение, свързаност, цялостност. Системата е цялостност, свързаност от елементи, образуващи нови качества. Съществуват причинно-следствени връзки и зависимости между елементите в цялостта. Сред тези зависимости се открояват някои по основни и се наричат системообразуващи.

На абстрактни и реални се делят условно всички съществуващи системи.

Абстрактните системи са общи теории или индивидуални системи от възгледи. Теориите за социално учене са например абстрактна система.

Реалните системи са природните, информационните, техническите, социалните. Разновидност на социалните системи са педагогическите системи [82,с.159].

Всяка система се характеризира с два типа признаци - признаци на общата система, на която е компонент, и специфични само за нея белези.

Съществена черта на социалната система е нейната целенасоченост, поради присъствието на човека като системоизграждащ елемент. Социалните системи са многомерни, многостепенни със сложна йерархическа структура. В много широки граници социалните системи се самопроизвеждат, самоизменят и саморазвиват.

Със специална система за управление разполагат социалните системи. Тя функционира на основата на обективни социални закони, които се трансформират от различни общности в правни, политически, религиозни, морални и други ценности и норми.

Социалните системи съдържат шест основни вида компоненти: системопораждащи, системообразуващи, съдържателни, процесуално-реализиращи, материално-технически, системи за управление.

Компонент на социалната система е педагогическата система. Една от най-съществените особености, които отличават педагогическата система от останалите системи, е че системоизграждащ елемент е възпитаникът, който е не само обект, но и неин субект. Педагогическата система се създава, за да осигури в най-голяма степен условия за развитие на личността. Самоцел на тази системата е възпитаникът [7,с.20-23].

Според Д. Цветков [82,с.160] „Под педагогическа система се разбира системата от цели и средства за

непосредствено въздействие и общуване между възпитатели и възпитаници“.

На определен етап от общественно-икономическото развитие на човечеството възниква педагогиката като наука, за да задоволи потребностите от обучение, образование и възпитание на подрастващите.

В своите трудове древните философи Конфуций, Сократ, Платон, Аристотел, Сенека и др. наред с въпросите в областта на политиката, държавното устройство, развитието на обществото, етиката разработват и въпросите за възпитание, образование и обучение. Развитието на обществените отношения, на производството, великите географски открития, техническата революция налагат необходимостта от усъвършенстване на образованието и възпитанието. Откриват се училища и университети, в които се натрупва педагогически опит. Чешкият педагог Ян Коменски (1592г.-1670г.) в своите трудове определя педагогиката като самостоятелна наука. Изследвайки педагогическите закономерности, той ги свързва със закономерностите на природата. Коменски определя мястото на педагогиката в служба на обществото, държавата и хората чрез задължително образование, овладяване на знания, умения, навици за постигане на определени резултати.

За развитието на педагогическата наука принос имат английският философ Джон Лок, френският идеолог Жан-Жак Русо, швейцарският педагог-хуманист Йохан Хенрих Песталоци, руският учен Константин Димитриевич Ушински. За развитието на педагогиката през XIV-XIX век съществени са заслугите и на социалистите утописти, френските просветители и руски революционни демократи. През 20-те и 30-те години на двадесети век в Германия, Франция, СССР, САЩ се разработи система за педагогически принципи и методи. Формулираха се общи

цели на възпитанието, издадоха се първите учебници по педагогика със систематичен курс [59,с.5-6].

Основни педагогически понятия, имащи характер на категории в научните трудове на класиците по педагогика и на съвременните автори, са възпитание, образование, обучение. Тези педагогически категории се намират в сложни взаимоотношения и съподчиненост и са елементи на социално-педагогическата система. Като най-всеобхватно се посочва възпитанието, тъй като придобиването на знания, умения и навици във всяка образователна степен допринася за развитие на ценностната система, отношението към света, т.е. възпитанието [59,с.17].

Категорията „социална работа“ в специализираната литература се разглежда от позицията на системния подход, като система от вида “социален работник – клиент“. Основана е на необходимостта от предоставяне на помощ. Тя е най-вече социална дейност и е свързана със стремеж към постигане на определено социално благополучие. Включва в себе си както практиката, така и нейното управление [74,с.7].

К. Леков пише, че [40,с.97] “социалната дейност е процесът на действие и начинът на отношение на хората към проблемите от социалната сфера на обществото, в съответствие с изискванията за постигането и поддържането на социалното благополучие или за ограничаване до възможния минимум на социалното неблагополучие“.

Принципите на социалната дейност са: принципът на хуманизъм, социална справедливост, свобода на личността, социално партньорство, зачитане правата на клиента, професионална етика и морал, компетентна намеса, информирано съгласие, конфиденциалност и др.

Целите на социалната дейност са насочени към смекчаване на последиците от бедност, социална изолация

на индивиди и групи. Те са в отговор на потребностите на хората, изживяващи негативни последици като жертви на насилие, бездомни, зависими, с девиантно поведение, нихилизъм, инвалидност, в неравностойно социално положение, дезадаптация, проблеми в междуличностните отношения, проблеми в партньорството и брака, заболявания, престъпност и др. Целите са насочени още към осъществяване на реформи, водещи до утвърждаване на институциите на социалната политика, поглед към индивида и неговата социална среда.

Обекти в социалната работа са индивиди, групи, общности – хора, нуждаещи се от подкрепа и помощ. Те принадлежат към различни слоеве в социалното пространство и срещат затруднения в организирането на ефективното си съществуване. Това са хора в неравностойно социално положение, в криза.

Субекти са всички хора, организации и институции, които провеждат и управляват социалната дейност [63,с.28-29].

Социалната дейност е начинът, по който се реализира социалната политика на държавата. Тя е такъв вид човешка дейност, която се основава на съответното социално или друго законодателство. Изпълнява се от длъжностните лица в съответните социални структури по повод решаването на социални проблеми на лица, групи и общности от населението. Социалните дейности се извършват от държавни, частни, нестопански организации, от отделни лица или сдружения на граждани и имат различна продължителност [49,с.105].

Педагогическата дейност е вид социална дейност и включва в себе си: възпитателна, учебна, преподавателска и образователна дейност. Педагогическите взаимодействия стоят в основата на всеки педагогически процес.

Според Д. Василев [9,с.18] „категорията възпитание най-общо може да бъде определена като целенасочено многостранно взаимодействие на възпитавания с факторите за социално влияние с цел формиране на възпитателен облик, съответстващ на общочовешките обществени ценности“.

Обучението се определя като вид педагогическа дейност. Това е съвместна дейност на учителя и учениците, процес на преподаване и усвояване на знания, умения и навици. Според Д. Василев [9,с.18] категорията обучение в най-общ вид може да бъде определена като „целенасочено взаимодействие между дейността на учителя (преподаване) и дейността на ученика (учене) с цел формиране на знания, умения, навици, способности на познание“.

Образованието като вид педагогическа дейност е съвкупност от систематизирани знания, умения, навици, то е функция на обучението. Образованието е свързано с овладяване на социални ценности, в резултат на което се постига социална и професионална годност на личността за обществени изяви и социална зрелост [9,с.18-с.19].

Да се разкрият измеренията на възпитанието в общия контекст на социализацията на личността е един от съществените въпроси от теорията на възпитанието. В подкрепа на тази идея френският социолог Е. Дюркем, който е привърженик на системния подход, смята, че цялото определя частта в много по-голяма степен, отколкото обратното. Същевременно без да се познават частите, не е възможно да се търси обяснение на цялото.

Е. Дюркем [7,с.119] утвърждава социологизаторската теза за развитието на човека, независимо от позицията му за двойствената природа на човека. Според него човекът води двойко съществуване, от една страна, със своите индивидуални качества, коренящи се в организма –

биологичното и от друга страна, със социалното което е продължение на обществото.

Е. Дюркем сочи, че [7,с.120] „социализацията е процес на превръщането на биологичното същество в човек по пътя на интериоризирането от индивида на социалния опит, култура, нормите и ценностите на обществото. Същевременно социализацията е процес на адаптация на човека към социалната среда.“ В своите трудове „Възпитание и социологизация“, „Френската педагогическа еволюция“ и „Нравствено възпитание“ Дюркем разглежда еволюцията на педагогическата практика преди всичко под влиянието на социалните фактори. Авторът развива идеи за социализацията на младото поколение, за училището, за колективните представи и съзнание.

Интерес за възпитанието представлява теорията на Джузепе Флорес д Аркас [7,с.120], която разглежда социализацията като резултат от общуването. Общуването подпомага формирането на „уникални“ личности, без да стига до индивидуализъм. Според Д. д Аркас личността не се формира при случайни ситуации, а когато общуването е насочено. Общуването осигурява свобода и личен избор и предпазва от конфронтизъм.

Теорията на американския социолог Т. Парсънс [7,с.120] разглежда социализацията на равнището на обучението и я изследва в този аспект. Според автора главните ценностно-ориентировъчни модели се създават в процеса на обучението и в много случаи остават трайни, въпреки че социализацията продължава цял живот. Основите се полагат в детството и не се променят съществено. В процеса на социализация важно значение имат използването на специфични механизми на защита и приспособяване. Единият от механизмите е свързан със социалния контрол, чрез който се осигурява конформност, използват се поощрения и наказания. На следващо място се допуска

институционализиран диапазон на търпимост. За задоволяване на предпочитанията се предлагат различни модели за избор. На трето място механизмите на системата за социализация се основават на пластичност, на алтернативност за избор и за изява на волевите възможности.

По съвременните автори Б. Малиновски, Дж. Мийд, Р. Мартън, Р. Дарендорф и др. [7,с.121] са привърженици на идеята за социализацията като процес на усвояване на съответните култури и социални роли.

Социализацията по своята същност е антихуманен акт според З. Фройд [7,с.121]. Човешките желания, предпочитания могат да се превърнат в хуманна база на култура, ако обществото ги потисне. З. Фройд нарича сублимация влиянието на социума върху природата на човека (нагона). Колкото е по-висока сублимацията, толкова е по-голяма културата и невротичните смущения са по-големи. Страстите и желанията на човека са в основата на биологичната му структура. Хуманните отношения се свеждат до общуването. Другите хора са средство за задоволяване на нагоните на всеки индивид, поради тази причина общуването е средство, но не и цел.

Според Е. Фром [7,с.121] изискванията на света могат да оформят характера на човека. Те са създадени обаче от собствените ръце на човека. Социализацията се осъществява в социална среда, която е създадена и се развивала от своя обект-човека.

О. Брим, С. Уйлер [7,с.122] смятат, че социализацията се извършва чрез включване в група, когато индивидът се учи да играе различни социални роли. Така се осъществява ефективно участие от страна на индивида в социалното взаимодействие.

За други автори като Фридрих Крон [7,с.122] социализацията е интериоризация, усвояване на образци на

поведение на речта, усвояване на обществено-исторически опит, приобщаване към социалната среда.

Д. Дюи, Е. Дюркем, П. Наторп и др. [7,с.122] приемат възпитанието преди всичко като директно, еднопосочно въздействие, като преувеличават ролята на социума. Според тях възпитанието зависи повече от условията на живот и по-малко от психиката на детето. Тези автори приемат тезата за необходимостта възпитанието да създаде у младите хора разбирането, че трябва да се научат да се приспособяват към съществуващата социална среда [7,с.119-с.122].

Социализация на личността

- Понятието “социализация”, въведено от Е. Дюркем през 1907г. [38,с.52], характеризира процеса на обобществяване на човека, формирането на личността от социалните условия. Той разглежда социализацията като методична подготовка на младото поколение за живот в условията на социална солидарност. Социализацията е сложен процес на вграждане на индивида в социума. От една страна, включва усвояване на определена система от ценности (норми, образци, знания, представи), позволяващи му да функционира като член на обществото. От друга страна това е процес на придобиване на собствен социален опит и активно формиране на социални черти на личността.

Социализацията се разбира традиционно като процес на интериоризация на култура (ценности, норми) от човека. Ценностите и нормите се интериоризират от индивида и благодарение на санкциите се затвърдяват.

И. Иванов счита, че [38,с.52] социализацията също е процес на социално взаимодействие, основното съдържание на който е предаването и усвояването на социалния опит (знания, умения, ценностни ориентации).

Социализацията е: обществена (осъществява се от социалните институции) и индивидуална (индивидът проявява активност) дейност и самодейност [38, с.52].

Съществуват още множество определения на социализацията в контекста на различни науки и от различни позиции.

- В рамките на субект-обектния подход като негови основоположници се считат френският учен Е. Дюркем и американецът Т. Парсънс „Формирането на всеки член на обществото с присъщата му култура се осъществява в самата социализация като процес на адаптация към обществото“. Този подход очертава пасивната позиция на човека в процеса на социализация [44,с.36].

- В рамките на субект-субектния подход, който предполага активната позиция на човека, „социализацията е развитие и самоизменение на човека в процеса на усвояване и създаване на култура, което произтича от взаимодействието на човека със стихийни, относително направлявани и целенасочени условия за живот на всички етапи от живота на човека“. Поддръжници на този подход са американските учени Ч. Кули и Д. Мид [44,с.36].

- Според други автори социализацията е процесът на приобщаване на личността към обществото, следователно на нейното формиране [44,с.36].

- Е. Тодорова счита, че [44,с.36] социализацията е процес на социално познание, общуване и междуличностни взаимоотношения.

- Според П. Иванов [41,с.20] социализацията в пълния смисъл на думата означава взаимодействие личност-среда, в което и личността, и социалната среда (институтите на социализацията) проявяват активност, носеща в крайна сметка полза както за личността (адаптация, приемане, ефективност, успехи и т.н.), така и за обществото (развитие, усъвършенстване и т.н.).

- Според С. Джонев [28,с.156-157] социализацията е процес, при който личността овладява определен социален опит и формира социално значими черти под влияние на активното въздействие, което и оказва социалното обкръжение. Когато социализацията се отнася до целенасоченото въздействие на обществото в лицето на по възрастното поколение с цел подготовка на подрастващите за бъдещия им социален живот, тя се свежда до възпитание.

- Според П. Мюсен [70,с.143] социализацията е исторически обусловен процес, по време на който децата възприемат и усвояват определена система от норми и знания и определена култура (Пол Мюсен и др.,1987г).

- Според А. Ребер [70,с.143] социализацията е процес, при който индивидът придобива знания, ценности, езикови възможности, социални умения и социална чувствителност, които му позволяват да се интегрира и да се приспособява към обществения живот (Arthur Reber, 1985г).

- Според К. Дъркин [70,с.143-144] социализацията е процес, при който хората овладяват правила за поведение, система от убеждения и отношения, които позволяват на личността да функционира ефективно като член на обществото (Kevin Durkin, 1995г). Според него процесът на социализация има две страни: индивидуализиране – установяване на собствена уникалност и идентичност на личността и социално свързване – откриване на подходящи модели за обвързване, извличане на опит и функциониране в обществото [70,с.143-144].

- Л. Андреева сочи, че [4,с.270] същността на социализацията като формиращ механизъм на обществото може да се разбере при условие, че личността се разглежда едновременно като обект и субект на социалното въздействие. В широк смисъл понятието социализация е процес на формиране на социална активност, която се

разглежда като качество на човека и нейната реализация. По този начин понятието “социализация” което е въведено от Е. Дюркем (1907) за активност изпъква не само като резултат, но и като фактор на обществото.

- Т. Шибутани счита, че [83,с.385] социализацията се отнася към онези процеси, посредством които хората се научават ефективно да участвуват в социалните групи. Личността се счита за социализирана, когато е способна да участвува в съгласувани действия.

- Л. Десев смята, че [27,с.114] социализацията е двуединен процес, в хода на който човешкото същество с определени биологични заложби усвоява предавания му от хората социален опит и културни ценности, само ги създава, използва и придобива качества, които са му необходими за живот в обществото. Социализацията осигурява приемственост на историческото развитие.

- Социализацията е исторически обусловен процес, по времето на който децата възприемат и усвояват определена система от норми, ценности, знания култура. Този процес започва още в ранното детство а след това продължава да се развива. Семейството играе водеща роля в процеса на социалното формиране на личността, но върху този процес влияят и други главни фактори като училището, средствата за масова информация [81,с.190].

- Според И. Кон [46,с.101] социализацията е усвояване от индивида на определена система от социални роли и култура.

- Според П. Лебедев [51,с.58] социализацията е обогатяване на човека със социалното (съвкупност от обществени свойства).

- Според О. Иванов [39,с.74] социализацията е процес на социално взаимодействие, основното съдържание на който е предаването – усвояване и използване на социалния опит. В хода на взаимодействието със

социалните субекти и в хода на усвояването на социалния опит индивидите придобиват социални свойства, благодарение на които те могат да изпълняват различни социални функции в обществото.

- О. Иванов счита, че [39,с.81] процесът на социализацията може да се разглежда като процес на включване на индивида в този първоначален “минимум обществени отношения“, който по силата на обективните условия отначало е неизбежно тесен, но с израстването и социалното съзряване на младия човек постепенно се разширява [39,с.81].

- В качеството на отправен пункт на своя анализ Т. Парсънс и други автори вземат широко известната и общоприетата гледна точка, че основният характер на структурата на отделната личност се е формирал в процеса на социализация върху основата на структурата на системите от социални обекти, с които тя е имала връзка в течението на своя живот, включително разбира се, културните ценности и норми, институционализирани в тези системи. Това е групата “системи за социализация“, която би ми се искало да разглеждам като “референтна група” на системите, свързана с процеса на социализацията [67,с.58].

- Според Г. Хендел [85,с.4] социализацията е процес, чрез който човек усвоява начина на живот на дадено общество или социална група, поради което той може да функционира в тях.

- Според Б. Парыгин [68,с.165] под социализация следва да разбираме целия многостранен процес на очовечаване на човека, включващ както биологични предпоставки, така и самото непосредствено навлизане на индивида в социалната среда. Тя предполага социално познание, социално общуване, овладяване навиците за практическа дейност, включвайки както предметния свят на

вещите, така и цялата съвкупност от социални функции, роли, норми, права и задължения и т.н. Социализацията се свързва с активно преустройство на обкръжаващия (както природен, така и социален) свят, изменение и качествено преобразование на самия човек, неговото всестранно и хармонично развитие [68,с.165].

Поредицата от определения може да се продължи, но и това е достатъчно, за да се направят някои изводи за съществуващите схващания за същността на социализацията. От казаното може да се обобщи, че социализацията се свежда до:

• усвояването, интериоризацията (интернализация)
– Ж. Пиаже;

• придобиването на опит и знания;
• включването в минимума обществените отношения;

• адаптацията към системата от ценности, норми, отношения;

• възпитанието на човека;
• процес на очовечаване на човека;
• формиране на социалното в човека, което съвпада с формирането на личността (теория за личността);

• поведението на личността в обществото;
• възпроизводството на съществуващите социални структури;

• интраиндивидуален процес;
• интериндивидуален процес;
• биосоциален процес [29,с.18].

• Възпитанието в най – широк смисъл е синоним на социализацията. Двете понятия се отнасят до процеса на научаването на младите как да се държат в различни ситуации. Научаването на четенето и писането, както и научаването как да се разбира природната цялост, не се

изключва от социализационния процес, но те не са във фокуса на вниманието му. Те са обаче във фокуса на вниманието на училищата. Още повече, че според съвременната теория на възпитанието училището не може да се отдели от обществото. То поставя ударението върху формирането на цялата личност. Научаването на четенето за преподавателя е неразделно свързано с процеса на ученето как да се живее в нашето сложно общество [84,с.389].

- Според М. Андреев [3,с.114] за социализацията е необходимо наличието на общество и индивид, който е включен във фундаментални и непосредствени социални отношения. За възпитанието това не е достатъчно. Чрез съзнателния и преднамерения характер на системата на възпитанието се стеснява силно сферата на неопределеността и случайността, така характерни за социализацията.

- М. Белова смята, че [7,с.125] възпитанието е специален социален агент, който подпомага социализирането на личността. Останалите социални въздействия не са откъснати от възпитанието и имат случаен характер. Възпитанието е факторът, който в най голяма степен може да осигури социализацията на личността. Неопределеността, случайността и рискът от негативни влияния на случайни фактори се намалява чрез възпитанието.

Без да правим опит да “заместваме” възпитанието със социализацията, считаме, че формирането на социални умения е част от процеса на социализация (социално учене). Аргументите ни за това са следните :

Социализацията трае практически през целия живот на личността основно под два типа взаимодействия: нецеленасочени като свободното общуване, литературата, масмедияте, среда и специално организирани

взаимодействия това е възпитанието, което се осъществява в училище.

Социализацията е процес на адаптация към социалната среда. Извършва се чрез общуване между отделните индивиди, между по-малки и по-големи общности и опосредствено общуване чрез ценностите, нормите на обществото [7,с.123].

Съставките на социализацията според А. Мудрик [44,с.42] могат да бъдат следните:

- стихийна социализация на човека – под влияние на живота в обществото, на социално-икономическите и социално културните реалности;

- относително направлявана социализация на човека – под влиянието на приетите от държавата икономически, законодателни и организационни норми;

- относително социално контролирана социализация (възпитание) – когато се създават от обществото и държавата правни, материални и духовни условия за развитие на човека.

А. Мудрик пише [44,с.42], че „възпитанието е относително осмислено и целенасочено възпитание, повече или по-малко последователно способстващо адаптацията на човека в обществото и създаващо условия за неговото обособяване в съответствие със спецификата на целите на групата и организацията, в която то се осъществява“.

- съзнателно самоизменение (самовъзпитание). Най - отличителната му черта е относителната му самостоятелност. Чрез самовъзпитанието се формират значими личностни качества – издържливост, упоритост, целеустременост. В този процес личността е едновременно и обект и субект на въздействие. Личните индивидуални и физически успехи се постигат до голяма степен със самовъзпитание [44,с.43].

Механизмите на социализация от гледна точка на педагогиката се разделят на: психологически и социално-психологически механизми и социално-педагогически механизми.

Към психологическите и социално-психологическите се отнасят:

- Импринтинг – най-вече в младенческа възраст, но и на по-късни етапи от човешкия живот се осъществява запечатването на образи, усещания в подсъзнанието на човека;

- Екзистенциален натиск – в процес на взаимодействие с лица, които имат особено значение за човека се извършва неосъзнато усвояване на норми на социално поведение;

- Подражание – изразява се в следването на образец, пример и непроизволно усвояване на социален опит;

- Идентификация – неосъзнато отъждествяване с друг човек;

- Рефлексия – по пътя на вътрешния диалог между различните Аз на човека, с реални или измислени лица се осъществява приемането на различни ценности от човека;

Към социално-педагогическите механизми се отнасят:

- Традиционен (стихийен) – това са възгледи, стереотипи, модели на поведение, които човек усвоява и са характерни за най-близкото му обкръжение - семейство, приятели, съседи;

- Институционален – свързан е с натрупване на знания, опит, изпълнение на социални норми, определено социално поведение, което човек придобива при взаимодействието си с различни институции и организации;

- Стил – върху социализацията на човека влияе определена субкултура в зависимост от това в каква степен са носители на тази субкултура най-значимите за него хора;

- Междуличностен – осъществява се предимно в процеса на общуването на човека с най-значимите за него хора -

родители, партньори, колеги на основата на емпатия, идентификация и пр. [44,с.40-41];

2. Социално развитие на личността

Обяснението за природата на човека е изключително разнообразно: еволюционистко, материалистическо, религиозно, мистично.

Уникалността на човешкото същество се състои в неговата религиозност, стремежа му към изкуство, в неговата разумност, нравственост. Човекът е микрокосмос. Според Протагор „мяра за всички неща“, които са били, са или ще бъдат във Вселената е човекът.

Характерно за индивида са неговата уникалност, конкретност и цялостност в смисъл неделимост. От латински *individuum* – неделим, дава и самото име на понятието.

Индивидуалността на даден човек се изразява в конкретното съчетание на различни качества и е в основата на неговата уникалност. Визирайки социума, индивидуалността е близка до понятието личност, защото е възможно да си уникален само спрямо другите хора [41,с.7-8].

Личност е сложно понятие. Има много теории за личността и най – различни дефиниции. Авторът П. Иванов [41,с.8] използва тезата, че личността – това са социалните измерения на човека. Понятието разкрива социалната природа на хората и връзката им с обществото. Показва същността на всеки конкретен човек като субект и обект на социална дейност, автор на социални взаимодействия и участник в социални отношения в рамките на дадено общество. Общопсихологическият подход към личността разглежда нейната структура, функционирането и развитието и, като до известна степен се абстрахира от социалните и измерения. За социалните психолози идентификацията и характеристиките на дадена личност се

изразяват в нейната принадлежност към различни социални групи.

Етимологията на понятието личност ни дава представа за образ. На латински „persona“ означава маска. В славянските езици коренът на думата „личност“ произхожда от лице. Лице, маска, образ имат смисъл само спрямо другите хора, спрямо обществото [41,с.7-8].

Цялостта на субекта се изразява чрез понятието „личност“ и понятието индивид. А. Леонтиев [54,с.196] пише,че „личността е относително късен продукт на общественно-историческото и онтогенетичното развитие на човека“.

Личността е социално понятие. Човек се определя като личност само по отношение на своите социални качества.

Според Е. Фром [60,с.21] под личност се разбира цялостта от наследени и придобити психически качества, които са характерни за определен индивид и му предават уникалност.

С. Рубинщайн [60,с.21] счита, че човекът е обществен индивид, разумно същество, надарен с реч и способности за трудова дейност, субект на познание и активно преобразуване на света.

Човек не се ражда личност, а става такава в процеса на овладяване на социалните отношения в обществото [60, с.21].

От позицията на марксистко-ленинската философия историческият материализъм изучава човека, личността и индивида цялостно, тяхната същност и съществуване в обществото и природата [13,с.28].

От гледна точка на марксистко-ленинската философия понятието „човек“ отразява родовата същност на човека. То е по-широко понятие и в съдържанието си включва качества, които са характерни за целия човешки род. Понятието „личност“ отразява конкретизираната в

историческите условия същност на човека като социално същество, разкрива качествата на обществото, на обществените групи, обществените отношения.

Понятието „индивид“ разглежда същността на единичния представител на човека като част от природата [13, с.28].

К. Маркс пише, че [58,с.708] „човекът е обществено животно“.

С. Рубинщайн посочва, че [71,с.311] „понятието личност е обществена, а не психологическа категория“ .

Т. Даутов [21,с.103] определя личността като обществено - историческо понятие, като посочва необходимостта да се отчита „многомерността на личността“.

Личните потребности и интереси са свързани с обществените и груповите (колективни) потребности и интереси, взаимодействайки си с тях. При това взаимодействие определящо е влиянието на обществените интереси, на „класовите интереси“ [53,с.8].

Личността е сложен социален феномен. Тя е цялостна, сложна динамична социална система [13,с.39].

Друго важно понятие е социална среда. Това е самото общество със всички негови компоненти и тенденции, в което съществува дадена личност. Социалната среда изразява отношението „личност- общество“ и съдържа много елементи: демографски, етнически, политически, религиозни, нравствени, икономически, културни и др. Социалната среда изглежда като система от реални социални обстоятелства – хора, структури, дейности, отношения, в които личността живее и се развива [41,с.9].

Съществуват „социална макросреда“ и „социална микросреда“. „Социалната макросреда“ в най-общ аспект представлява народ, етнос, общество, обстоятелства в държавата. „Социалната микросреда“ включва по-близкото и непосредствено социално обкръжение на личността –

семейство, род, съседи, връсници, училище, колектив, микрогрупа. Формирането и развитието на личността става под въздействието на социалната макро и социалната среда. От друга страна всяка личност, сама и участвайки заедно с други личности в различни общности, създава и променя социалната среда. Това се осъществява чрез дейностите, които извършва човек в своя живот – игра, учене, труд, общуване. Потребностите, мотивите, ценностите на личността, нейният опит, психологическите и характеристики и ориентации играят важна роля във взаимодействието на личността със социалната среда. Взаимодействието „личност - социална среда“ определя както начина на живот на отделната личност, така и характеристиките и развитието на самото общество [41,с.9-10].

Самоотъждествяването (Аз съм) на личността има два основни аспекта: личностна идентичност и социална идентичност.

Личностната идентичност е самоопределяне чрез собствени качества: физически, волеви, интелектуални, емоционални. Социалната идентичност е самоотъждествяване чрез принадлежност към социална общност. Според Е. Ериксън формирането на идентичността (личностна и социална) е изключително продължителен процес и е най-активен в юношеството. През младостта се проявява с пълна сила стремежът към социална идентичност, включващ самооценка и самоосъзнаване на самия себе си като член на определени социални групи [41,с.13].

Социалната идентичност е множествена, тъй като човекът се включва в различни социални групи. Идентичността може да бъде сегашна, бивша и бъдеща, може да бъде реална или виртуална, устойчива или

неустойчива. Но във всички случаи социалната идентичност на личността включва четири основни компонента:

- когнитивен – разбиране на принадлежността и мястото в групата;
- чувствено-емоционален, включва собствените преживявания, свързани с принадлежността към групата;
- ценностен-през призмата на собствените жизнени ценности, значимостта на принадлежността към групата;
- прагматичен-ползата от принадлежността към групата [41,с.14].

Развитието на социалния Аз на човека се осъществява под влиянието на самата социална среда, социалните роли на личността, нейния опит, самопознание, самооценка и самоконтрол. Влияние оказват както и генетически фактори на човека, така и принадлежността към дадена култура [41,с.16].

Г. Колев, Ж. Военкинова пишат, че [44,с.45]: „**Социалното развитие на личността** – това е количествено и качествено изменение на личностните структури в процеса на формиране на човека, неговата социализация и възпитание“. То е закономерно и естествено природно явление, характерно за човека от неговото раждане в социална среда. Има непрекъснат и неравномерен характер. Непрекъснатостта му се изразява в това, че всеки човек изпитва нужда от социално изменение, съхранение, социална реализация. Неравномерността се състои в това, че социалното развитие няма линеен и постоянен характер. Процесът на социализация се променя в зависимост от различни фактори – възраст, темперамент, условия на среда, самоактивност. Човек е обект и субект на социализация. Разглежда се като обект на въздействие по пътя на усвояване на социален опит за развитие и самоизменение. Тази изява има осъзнат и неосъзнат характер. Осъзнат е когато човек сам реши с какво да се занимава, а неосъзнат е когато човек под влиянието на различни фактори взема

решения. Човекът е субект на собствената си психика и дейност, променящ реалността около себе си и социалната среда, в която живее [44,с.45].

Ценностните ориентации според М. Бурова са [44,с.46]:

- социални – определят се от възпитанието и от положението на даденото лице в обществото и индивидуални – това са интересите, потребностите и личният опит на човека.

Според К. Платонов [69,с.67] личност е „човекът носител на съзнание, при което съзнанието, като се явява висша форма на психическо отражение, свойствена само на човека, интегрира всички други негови форми: емоции, усещания, възприятия, памет, мислене, чувства и воля“.

К. Платонов [69,с.138] посочва, че в структурата на личността съществуват пет подструктури, които са йерархизирани в следния ред от нисшите към по-висшите:

- биопсихически свойства – темперамент, пол, възраст, преобладава биологичното;
- особености на психическите процеси – воля, чувства, възприятия, мислене, усещане, емоция, памет, често повече е социалното;
- опит (знания, умения) – привички, умения, навици, знания, значително повече е социалното;
- насоченост на личността – убеждения, светоглед, идеали, стремежи, интереси, желания, в съотношението на социално и биологично – биологично почти няма;
- способности – комплексна, тъй като в нея има проявление на всички други подструктури [69,с.138].

Като водещи механизми за формиране на тази структура К. Платонов [6,с.60] посочва: за първата подсистема тренировката, за втората упражнението, за третата обучението, за четвъртата възпитанието.

З. Фройд [7,с.61] създава свой модел на личността и на факторите, които влияят върху поведението и. Трите

основни компонента формиращи структурата на личността са „То“, „Аз“ и „Сврѣх-аз“.

„То“ е безсъзнателното начало, произтичащо от бионаследствени фактори, има изцяло наследствен характер и се влияе само от генетичната даденост на човека. Процесите, които се извършват са несъзнателни, ирационални, задоволяващи спонтанните влечения.

„Аз-ѣт“ е разумната част от структурата на личността, която често пъти влиза в противоречие със своята истинска същност.

„Сврѣх аз-ѣт“ има нормативна характеристика, това са нормативните ограничения от морален, поведенчески и друг характер.

Личността се развива и съществува чрез тези три компонента, разкъсвана от противоречия и стремяща се към хармония [7,с.61-62].

Личността може да се разкрие чрез самосъзнание, мотивационно-смеслова сфера, воля и творчество. За всеки човек да намери смисъла на своя живот е върховна цел и ценност. Смисълът се изразява чрез различни мотиви. Развитието на смесловата сфера включва: поява на мотиви, осъзнаване на мотивите, йерархизиране на мотивите.

Върху поведението на личността оказват влияние различни мотиви.

Мотивът това са вътрешни подбуди за действие или въздържане от действие. Това е субективно отношение на човека към дейността, основание за вземане на решение [10,с.34].

А. Маслоу разработва Теория за човешката мотивация, в която определя пет основни потребности:

- физиологични потребности – това са потребности от храна, вода, въздух;
- потребности от сигурност – включват различни състояния за избягване на страдание, нужда от топлина;

- потребност от принадлежност – свързано е с приемането от групата, колектива;
- потребност от статус – свързана е със заемане на определена позиция и стремеж да се утвърди тази позиция;
- потребност от самореализация – това е моментът, когато Азът реализира себе си, това което е значимо за човека;

Всички тези потребности са подредени по възходящ ред като физиологичните потребности са на най-ниското стъпало. След това са потребностите от сигурност, принадлежност и статус. На най-високото ниво е потребността от самореализация. Задоволяването на по-високите потребности винаги се предхожда от задоволяването на по-ниските потребности, според А. Маслоу [76,с.12].

Мотивите могат да се разделят още на вътрешни и външни. Стремежът за утвърждаване на личността, стремежът към творчество разкрива вътрешната мотивация. Единствено потребността от самореализация е вътрешна потребност. Тя осигурява удовлетвореност и щастие. Останалите потребности са външни и са потребности породени от недостиг [76,с.12-13].

Темпераментът на човека се проявява в емоционално-волевата сфера, в отношенията на личността към заобикалящия свят. Темпераментът е съвкупност от наследствени и придобити особености на поведение, психическа проява на типа висша нервна дейност. Видове темперамент:

- холеричен - силен, неуравновесен, с подчертана двигателна активност, невъздържан;
- сангвиничен - силен, уравновесен, бързо-подвижен, лидерски функции, разпределеност на вниманието, концентрираност;

- флегматичен - силен, уравновесен, бавно-подвижен, често остава незабелязан, висока работоспособност, дисциплинираност;
- меланхоличен - слаб тип, срамежлив, притеснителен, неуверен, страхлив, нуждае се от подкрепа;

При педагогическа работа с различни категории хора се изисква индивидуален подход и педагогически такт, съобразяване с темперамента и разкриване на положителните му черти [10,с.36].

Формирането на човешката личност е процес на възникване на изменения, свойства, отношения под въздействието на външната и вътрешната среда. Резултатът от този процес е изграждането на система от социални ценности, мироглед, убеждения, нравствени качества, стил и начин на живот.

Според Л. Десев [27,с.99] съществуват **три основни равнища на формиране на личността:**

- стихийно - по силата на случайни външни въздействия и фактори;
- целенасочено - в резултат на организирани и системни педагогически действия и взаимодействия (възпитание и социализация в по-широк смисъл);
- самоформиране – осъзнато самоизменение на личността, обусловено от действието на вътрешни фактори, преди всичко самовъзпитание;

Формирането и развитието на личността не протича гладко и равномерно, няма линеен и постоянен характер. То не се свежда само до биологичен растеж. Изразява се в сложно и неравномерно спираловидно движение, при което се разграничават различни цикли.

С първия цикъл се поставя началото на изграждане на личността. Отбелязва се от раждането на човека, но фактически започва по-късно в ранното детство и в предучилищната възраст. Това е процеса на ранна

социализация на индивида. А. С. Макаренко изтъква, че каквото се направи до 7 години, това е голяма част от целия възпитателен процес и най-активните периоди на човешката личност. Навиците, привычките получени в тази възраст остават в много случаи за цял живот [27,с.100].

Вторият цикъл е всъщност истинското формиране и самоформиране на личността в „преходната“ възраст и юношеството. В училището, университета и включването в различни общности да се осигуряват по-широк кръг от социални връзки [27,с.101].

Изследвайки хора в старческа възраст, Г. Алексеевич [27,с.102] открива, че дори и старите хора могат да придобиват нови качества. Подобни изследвания и извършени специални проучвания показват, че развитието на личността е процес, който протича до края на човешкия живот [27,с.102].

Всяка възраст има своите възможности и особености. В зависимост от възрастта спецификата на социално-педагогическата дейност с различни категории хора намира отражение в следните раздели на педагогическата наука: ювеногогика, андрагогика, геронтогогика.

Ювеногогиката е отрасъл от педагогическата наука, който разглежда проблемите за развитието и формирането на личността на младите хора.

Андрагогиката е отрасъл от педагогическата наука, който се занимава с теоретичните и практически проблеми на обучение и възпитание на възрастните – проблема на непрекъснатото образование или образование през целия живот, израстване в кариерата, самоотвърждаване.

Геронтогогиката е отрасъл на педагогическата наука, който изучава теоретичните и практични проблеми на взаимодействие с хора в старческа възраст, адаптиране на пенсионерите към новите условия, използване на знанията,

опита на хората на преклонна възраст във възпитанието и обучението на младите хора [44,с.48-49].

Проблемът за „човешкото развитие“ има био-социални измерения, формирани преди стотици хиляди и милиони години. В науката физическа антропология за приспособяването към социо-културен живот се оказвали адаптивни натрупването на телесни промени в човека - изправяне, уголемяване на черепа, усложняване на дланта и др. [61,с.37].

В педагогиката са познати много и различни теории за развитието на личността. Изходен пункт за изграждане на повечето от тях е становището на техните автори за съотношението между биологичното и социалното като фактори за развитие на личността.

Основният биологичен фактор, влияещ върху развитието е генетичният, т. е. наследствеността. Бурното развитие на генетиката през последните десетилетия доказва неговата безспорност. Същественото тук е, че генетичното у човека се проявява на различни равнища. На първо равнище са онези генетични особености, по които човек се отличава от останалата жива природа. Второ онези специфични човешки особености, които съдържат генетична информация и са резултат от взаимодействието с природната среда - например расовите особености. На трето място са онези особености на човека, възникнали преди всичко в периода на антропогенезата в процеса на труда и са резултат на общественото развитие, на въздействието на социалното върху човека, които също кристализират в неговата генетична програма. На четвърто равнище са онези специфични прояви на човешките способности, на наследствените предразположения- заложибите от една страна и актуалните социокултурни фактори от друга [17,с.35].

Социалната среда е съвкупност от предметни и духовни ценности, съдържащи в себе си опит, натрупан в познание и дейност. Социалната среда е и съвкупност от социални взаимоотношения, в които личността влиза в процеса на общуване [17,с.38].

Класическите концепции за развитието на личността са се обособили в две основни направления:

- Биологизаторско направление - основен фактор за развитие на личността е наследствеността. Развитието е само растеж и проявление на онези качества, които са предопределени от наследствеността, от природата, заложили в зародиш. Под природа се разбира биологичната даденост, наследствената информация, която получаваме от родителите си в момента на зачатиято.
- Социологизаторско направление – решаващ фактор за развитието на човека е социалната среда. Отричат се вътрешните закономерности. Личността се приспособява към социалната среда [5,с.28].

И двете концепции отреждат пасивната роля в развитието на човека. За биологизаторското – в зависимост от природните дадености, а за социологизаторското в зависимост от социалните условия [3,с.125].

Класическите концепции за развитието са пренебрегнали следните съображения: Човек не е пасивен обект на влиянията на средата, а активен субект. Съществува процес на активно взаимодействие на човека с обкръжаващата го среда. Човекът е активен субект на дейността си , може съзнателно сам да изменя собствената си личност, да изменя поведението си, взаимодействайки си със средата [3,с.125-126].

В един период определено разпространение получиха някои материалистически възгледи за развитието на човека, намерили израз в двете концепции за детерминацията на развитието на личността, разработени от А. Леонтиев и С.

Рубинщайн. Двете концепции имат един и същ изходен принцип за единство между съзнание и дейност [3,с.126].

Все по-голям брой теоретици разглеждат наследствеността и средата като неотделимо преплетени и всяко от тях влияе върху потенциала на другото. През първата половина на двадесети век широко се приема, че развитието спира през юношеството, зрялата възраст се разглежда като равнина, а остаряването като упадък. Заради подобрения начин на живот – храна, санитарни условия, медицински познания средната продължителност на живота през XX век се увеличава повече, отколкото през предходните пет хиляди години. През 1900г. тя е малко под 50 години, днес е 77,7 години в САЩ и 80,1 години в Канада. Като продължителността на живота продължава да се увеличава: прогнозите са, че в Северна Америка през 2050г. тя ще достигне 84 години [86].

Л. Бърк и изследователите [8,с.30-с.31] все повече разглеждат развитието като динамична система – непрекъснатото протичащ процес, започващ от зачатието до смъртта на човека, оформен от сложна мрежа от биологични, психологични и социални въздействия. Перспективата на жизнения цикъл е водещ подход на динамичните системи. В подкрепа на това становище допускаме, че:

- 1) Развитието е през целия живот като във всеки възрастов период промяната се осъществява в три широки области - физическа, познавателна и емоционално/социална;
- 2) Развитието е многомерно и многопосочно - макар, че напредъкът е особено видим в началото на живота, а загубите към края му, хората във всяка една възраст могат да се усъвършенстват и да усвояват нови знания и умения.
- 3) Развитието е пластично на всяка възраст и разкрива непрекъснатия потенциал на личността. Въпреки всичко с напредване на възрастта развитието постепенно става по-

малко пластично, тъй като възможностите за промяна намаляват.

4) Според перспективата на жизнения цикъл развитието е повлияно от множество взаимодействащи си сили - биологични, исторически, социални, културни, които оформят жизнения път на всеки човек [8,с.30-с.31].

И. Левкова [52,с.46] обръща внимание на идеята за жизнения сценарий. Сценарият е жизнен план, който се създава в ранното детство, свързан е с израстването на индивида, като обаче основният сюжет и финал остават неизменни. Това, което човек още в детството си планира да осъществи през живота си, представлява жизнения сценарий. А жизненият път е това, което става в действителност. Това, което действително се случва (жизненият път на човека) е повлияно от много фактори – генетически, социални, политически, случайни събития и др. Жизненият сценарий е само един от тях, но би могло да се каже, че е основен [52,с.46].

Е. Ериксон [79,с.184] обобщава специфичните психосоциални характеристики на всеки период от развитието на индивида чрез формирането на две противоположни емоционално-чувствени преживявания:

Първият период е кърмачески от раждането до първата година от живота. Специфичната характеристика на този период се формулира като “развитие на чувство за базисно доверие срещу чувство на недоверие“. Решаващо значение имат не толкова количеството на грижите, а качеството на отношението майка-дете. Това качество се определя от дълбоката и искрена обич на майката към детето.

Вторият период е ранното детство втората, третата година. Основната антитеза е „чувство за автономия-самостоятелност срещу чувство за срам“. Развитие на двигателната дейност. Възпитанието в този етап трябва да

осигури самоутвърждаване и независимост на детето, без да се изплъзва от социален контрол [79,с.184] .

Третият период е доучилищната възраст (3 - 7-та година), която се определя като стадий на играта. Алтернативата се изразява в „инициативата срещу чувството за вина“. Чрез играта се проявяват първите социално значими стойности. Детето започва да осмисля своята роля в света на възрастните именно чрез играта [79,с.185].

Четвъртият период са първите училищни години (7 - 11-та година). Основната алтернатива за този период е „чувството за трудолюбие срещу чувство за непълноценност“. През този период детето се преориентира от семейството към средата на ученическата общност. В конкуренцията със своите училищни другари то трябва да докаже своите способности. В този период интензивно се развиват познавателните функции на индивида: възпитание, памет, мислене, реч [79,с.185].

Петият период е юношеството. Най- съществената цел на този период е изграждане на „чувство за идентичност срещу чувство за дифузия на идентичност“. Личността търси своята стойност предимно в социален план. За този период са характерни сексуалното узряване и първите прояви на трудова дейност [79,с.185].

Шестият период е ранна зрелост (младост). Основните преживявания тук са „чувството за интимност и близост срещу чувството за изолация“. През този период актуалност придобива проблемът за любовта, способността на индивида да създаде пълноценни дружески семейни отношения, без да загуби в тях своята личностна определеност [79,с.186].

Седмият период е зрелостта. Алтернативните преживявания се изразяват чрез „чувството за творчество срещу чувството за погълнатост в себе си, застой“. Активността на индивида се реализира в неговия стремеж

към творчество и грижа за по-младото поколение [79,с.186-187].

Осмият, последен период е старостта. Специфичните преживявания се определят „от чувството за цялостност срещу чувството за отчаяние“. В случая се явява най-актуален проблемът цялостното осмисляне на отминалия живот и формиране на върховна добродетел – мъдростта [79,с.187].

Европейците от ХХ век изразяват доминираща представа през какви възрастови периоди преминава индивидът през своя жизнен път. Те са склонни да разделят живота на три големи периода: детство от 0 до 20 години, зряла възраст от 20 до 60 години и старост след 60 години [62,с.41].

Детството обхваща първите двадесет години, но през него стават най-много промени, с най-бърз темп. През детството жизнените сили на индивида са във възход, те нарастват и се диференцират. Много повече важни събития, влияещи върху телесното, социалното и психо-духовното битие на индивида се случват в детството, отколкото в зрялата възраст и старостта, взети заедно.

През зрялата възраст жизнените сили са относително устойчиви, стабилни.

През старостта жизнените сили обикновено намаляват. Те са в упадък, който постепенно се ускорява [62, с.42].

Ж. Военкинова сочи, че [12,с.59] според съвременната педагогическа и психологическа наука факторите за развитие на личността са наследственост, среда, възпитание.

1) Наследствеността е биологичното сходство между родителите и потомството им, предаване на белези по наследство. Представители на това направление, известно като биологизаторско са З. Фройд, Ч. Ламброзо, С. Хол, Д. Дюи и др. Според тях ролята на възпитанието е да подпомага естественото развитие [12,с.60].

2) Средата това е социалното обкръжение на човека и разнообразните външни влияния, които му въздействат. Тази гледна точка споделят Я. Коменски, Д. Лок, френските материалисти, социалисти-утописти и др., които са привърженици на социологизаторското направление. Според тях детето е такова, каквото го направи средата [12,с.60].

Средата се разглежда като географска, социална, групова и семейна в съвременната педагогика.

- Географската среда чрез условията на живот в различните климатични пояси –климат, растителност, води, ландшафт влияе върху развитието на човека.

- Социалната среда обхваща обществените отношения, общественно-икономическите формации, институтите и информацията. Влиянието на социалната среда е непреднамерено и преднамерено. Непреднамереното въздействие е стихийно, нецеленасочено, нерегламентирано чрез обществения живот, дейността на средствата за масова информация. Преднамереното влияние е предварително планирано и организирано. Това са целенасочени и организирани дейности на държавата, обществото, различни организации за деца, юноши, възрастни в помощ на човека и неговите социални проблеми.

- Груповата среда е въздействието на групата и нейните членове върху отделната личност. А. С. Макаренко разработва теорията за влиянието на групата и колектива. Решаваща роля за развитието и възпитанието на човека има колективът.

- Семейната среда – това е основното социално звено в обществото. В семейството се полагат основите на възпитанието. Детето най-напред в семейството научава език, изгражда навици, модел на поведение, ценностна система [12,с.61].

3) Възпитанието е най-комплексният и силен фактор за развитието на личността. То винаги е целенасочено, организирано, предвидени са различни средства, методи и форми за възпитателно въздействие, както и резултатите от тях [12,с.61].

Формиращата роля на дейността за развитието на личността е разработена в трудовете на Л. С. Виготски, А. Н. Леонтиев, А. Валон, Ж. Пиаже и др. Дейностите, които извършва човек, са много и разнообразни, но с фундаментално значение са следните: игра, учене, труд [12, с.62].

Чрез дейностите, които извършва личността задоволява своите потребности, възплъщава в тях своите таланти и способности, осъществява процеси на материално и духовно производство [60,с.53].

Мястото на играта е от изключително важно значение в процеса на личностно развитие, особено при индивиди с по-скромнен житейски опит. Тя има двустранно действие – от една страна личността на играещите се изгражда, от друга страна чрез нея се променя околната среда. Играта стимулира детската активност, повишава интереса към заобикалящия свят. Редица учебни, образователни и възпитателни задачи се решават чрез играта. Неограничена територия за творчество и фантазия е игровата дейност. С промените в историческите условия на живот на хората се променя и играта, тя има обществен характер [60,с.53].

Г. Пиръов [60,с.54] счита, че играта е преди всичко спонтанна, свободна дейност, която се осъществява без каквато и да е външна принуда. Тя има доброволен характер и това повишава възможностите и за реализация. Децата имат много по-добри постижения в игрови условия. В играта детето овладява знания, умения, навици и привички, обогатява своята реч, навлиза в по-сложни нравствено-етични взаимоотношения.

Създателят на социометрията Дж. Морено [60,с.56] има изключителен принос за развитието на възгледите за играта. През 1922г. разработва ролевата игра, която на по-късен етап е включена в групата на симулационните игри. Елементите на ролевата игра са: ролева ситуация, място на действие и действащи лица, които влизат в определени роли. Обучаемите имат възможност да изразят собственото си отношение към определен учебен проблем чрез ролевата игра.

Видовете ролеви игри, които най-често се използват в практиката са следните: симулационни - чрез развит симулационен сюжет или възпроизвеждане на реална ситуация; ситуационни, с проиграване на определен действителен случай; драматизации - разиграва се дадена ситуация по предварително изготвен сценарий чрез монолог, диалог, пантомима и др. [60,с.56].

Трудовата дейност има решаващо значение за развитието и формирането на личността. Трудът развива физическите, интелектуалните и нравствени способности на човека, стимулира психичните му процеси и състояния, съдейства за хармонизиране на човешките отношения, за самоутвърждаване и реализация. Като водеща дейност трудът изисква сериозни волеви усилия и то в продължителни периоди от време. Личността среща редица трудности при преследване на поставената цел. Изисква се съобразителност, упоритост, готовност за преодоляване на трудностите. Трудовата дейност има ясно изразени мотиви. Крайният резултат, продуктите на труда са предназначени не само за задоволяване на потребностите на субекта, но и за други социални групи от хора [60,с.57].

Ученето е специфичен процес и дейност, което се реализира в различни области – при обикновеното общуване между хората, при обмен на информация, при самостоятелното или целенасочено, организирано обучение.

Ученето като процес е свързано с непрекъснатото развитие на личността на обучаемия, а като дейност има две страни: процесуална и резултативна, които са взаимно свързани [60,с.64].

Обособяват се следните видове учене:

- перцептивно – отражение на нещата в съзнанието, възприемане чрез сетивните органи;

- сензомоторно – чрез достигане, докосване, контрол на движенията;

- вербално – чрез научаване на език, заучаване на вербални редове;

- разумно;

В тесен смисъл ученето е познавателен процес, чиято цел е овладяване на знания, умения, социален опит от страна на учащия. Осъществява се предимно чрез общуване и взаимодействие с други субекти на образователната система.

В широк смисъл ученето е процес на развитие и формиране на личността, чрез усвояване на обективно съществуващата култура, цивилизация, социална и природна среда и усъвършенстването им.

Една от най-важните задачи на училището е знанията, уменията и навиците, които се усвояват да се използват в практиката. В този аспект ученето е и творческа дейност на личността насочена към създаване на нови образци, модели, продукти [60,с.64-65].

Б. Ломов [57,с.30] разглежда дейността и общуването като две страни на социалното битие на човека, на начина му на живот. Той смята, че съществува неразривна връзка между дейност и общуване и често средствата и способите на дейността се превръщат в средства и способности на общуването.

Б. Паригин [68,с.178] дава по-широка дефиниция за общуването. Авторът разглежда общуването като сложен

многогранен процес, който едновременно се проявява като процес на взаимодействие между индивидите, като информационен процес, като отношение на хората един към друг, като процес на взаимно влияние и взаимно разбиране един друг.

Общуването в съвременните изследвания се проявява като сложно социално явление. Въз основа на интегрирането на различни подходи от различни научни области: философия, социология, психология, педагогика и други може да се осъществи пълното изследване на феномена общуване [6,с.131].

Човешкият индивид се социализира и възпитава в общуването. Чрез общуването се овладяват ценности, получава се многогранна информация за околната среда, осъществява се взаимодействие и сътрудничество, в хода на което общуващите си влияят един на друг, опознават се един друг, постигат взаимно разбиране. Личността едновременно се формира и реализира в процеса на общуване. Развитието на социалната активност на личността и на комуникативните и способности да живее и да се реализира в различни общности става чрез общуването [6,с.132].

Общуването допринася за социокултурното възпроизводство на човечеството, за приемственост между поколенията, за обучението, възпитанието и образованието на подрастващото поколение. Общуването подпомага осъществяването на редица други професии, които включват комуникации, изграждане на комуникативни умения и комуникативна култура. Чрез него се осъществява ефективно взаимодействие между учителя и учениците, за подготовка на личността за бъдещето [2,с.269].

Общуването се разглежда в тесен и широк смисъл. В тесен смисъл е непосредствено взаимодействие между хора в условията на малки групи и първични колективи. В широк

смисъл - всички форми на връзки и отношения, независимо от конкретното им съдържание и условия на микро и макро средата.

По различни признаци се определят видовете общуване:

- съобразно целта на общуването - за организиране на дейности, за оказване на съдействие, за даване и получаване на информация, за контактуване с определена личност;
- според средствата, които се използват – речево (вербално) и неречево (невербално);
- според начина на осъществяване – пряко (непосредствено) и косвено (опосредствено);
- според съдържанието на информацията – с интелектуална информация, с художествена информация, с емоционална информация, със смесена информация;
- според активността на общуващите страни - симетрично общуване и асиметрично общуване;
- според броя на участниците – общуване личност - личност, общуване личност - група, общуване група - група, масово общуване;

Невербалното общуване от своя страна се разделя на: експресивно-мимическо (усмивка, поглед, мимика, жест) и предметно-действено (движения, викове, възгласи, звуци) [2, с.269-277].

Съществуват три основни групи средства на общуване, с помощта на които всеки участник построява своите действия и влага свой принос във взаимодействието с другия човек:

- експресивно - мимически средства на общуване – служат за изразяване на емоционалното състояние и чувства;
- предметно - действени средства на общуване – служат за изразяване на желанието и готовността за контакт, както и съдържанието на общуването;

- речеви (вербални) средства на общуване (устната и писмената реч) служат за предаване на информация или за оказване на въздействие и др. [2,с.269-с.277].

Във взаимодействието между личностите общуването като важен социален феномен според К. Нешев [66,с.52], изпълнява следните съществени функции:

- Информационна функция - осигурява на участниците в този процес достатъчно по-количество и качество информация, нужните знания, сведения необходими за реализация на личността в социалния живот. Тази функция подпомага приобщаването на отделната личност или дадена група към средата в която ще протича нейният живот и дейност.

- Ориентировъчна функция - разкрива отношението и целите на социалната общност. Когато започне да общува човек си създава необходимите ориентири за своето поведение. Непрекъснато сверява своите действия с това което очакват от него партньорите му. Така в процеса на общуване се осъществяват взаимни влияния на различни ценности, цели и критерии, което дава отражение при развитието и формирането на личността.

- Експресивна (емоционална) функция - има отношение към формирането на емоционалната сфера на личността.

- Праксеологическа функция - проявява се в обмен на дейности между хората, в приемане и предаване на опит. Тази функция на общуването реализира знанията на информационната страна на общуването в ежедневно практическо взаимодействие между хората, има практическа насоченост.

Посочените функции сами по себе си не се разглеждат по отделно, те не са откъснати една от друга. При общуването се проявяват в единна система, взаимно се допълват и съпътстват [66,с.52-60].

Вид социално общуване е педагогическото общуване. То притежава всички основни характеристики на феномена общуване, но има и някои специфични особености. Неговите параметри са свързани с характера и крайната цел на възпитателния процес. При определяне на същността на категорията педагогическо общуване се основаваме преди всичко на общото определение на категорията общуване поради обстоятелството, че педагогическото общуване е вид социално общуване, което по своя характер е професионално [30,с.69].

М. Лисина пише [56,с.10]: „Под общуване разбираме взаимодействието между двама или повече души, насочено към съгласуване и обединяване на техните усилия с цел установяване на отношения между тях и достигане на общ резултат“.

А. Леонтиев дава следното определение [55,с.3]: „педагогическото общуване е професионално общуване на преподавателя с учениците в урока и извън него, имащо определени педагогически функции и насочено към създаване на благоприятен психологически климат, а също и на друг род психологически оптимизации на учебната дейност и отношенията между педагозите и учениците“.

Ст. Жекова [35,с.59-61] въз основа на по-задълбочено проучване систематизира някои своеобразни черти и очертава параметрите на педагогическото общуване:

- Педагогическото общуване е трайно интелектуално - емоционално взаимодействие;
- Има като генерален регулатор крайната цел на учебно-възпитателния процес;
- То е активно, многостранно, динамично и преобразуващо;
- Има задължителна обратна информация и свои форми на реализация;
- То е цялостно и непрекъснато;

- Педагогическото общуване е творческа категория;

А. Дистевберг [29,с.132] издига принципът на културосъобразност в учебно-възпитателния процес, респективно общуването.

Една от най-важните задачи на възпитанието е формирането на високо равнище на култура на общуване. Културата на общуване не е дадена на човек по рождение, но може да стане трайно достойние на подрастващото поколение при условие на усъвършенстване на възпитанието. При липса на култура сериозно се затрудняват контактите между възпитателя и възпитаниците, нарушават се културни норми при педагогическото общуване. Това пречи на нормалното протичане на учебния процес, прави невъзможно взаимното разбиране между общуващите. Важен фактор за създаване на благоприятна атмосфера в учебно - възпитателния процес е културата на общуване [29,с.133].

Авторите считат, че културата на поведение при общуването има интегрален характер и се проявява на няколко равнища:

- първото равнище е свързано с майсторството да се общува като съвкупност от знания, умения, способности;

- второто равнище включва висока професионална квалификация;

- третото най-високо равнище на културата на поведение при педагогическото общуване се постига, когато в органическо единство се проявяват всички делови и нравствени качества на възпитателя;

Изисква се от възпитателя намиране на най-верния подход на действие и поведение. Тактичността е необходимо условие за ефективно общуване в цялостния възпитателен процес [29,с 133] .

Културата на речта има особено важно значение. Педагогът може да постигне изкуството във владее на речта, убедителност, яркост, благодарение на своите

природни дадености и системен труд. Културата на поведение при общуването проличава в интонацията на речта. Според използваната интонация с една и съща фраза може да се изрази различно чувство. Учениците са чувствителни към интонацията на речта на педагозите и винаги отчитат дали с тях се разговаря добронамерено или с остър тон. Стремешът към учтивост, вежливост, искрената и естествена усмивка създават бодро настроение и готовност за взаимодействие между общуващите. Добрите думи са критерий за хуманно издържана култура на поведение при педагогическото общуване [29,с.134].

Особено важна роля при общуването има стилът на педагогическото общуване, който е индивидуален и обусловен от редица фактори.

„Под стил на педагогическо общуване разбираме индивидуално - психологическите особености на взаимодействието и взаимоотношенията между педагози и възпитаници“ [29,с.134].

Три основни вида стилове на педагогическо общуване се срещат в разнообразните класификации: авторитарен, либерален, демократичен.

При авторитарния стил на общуване възпитателят се ръководи само от собствените си виждания и нагласи и не възприема ученика като субект. Стреми се да наложи своите желания, без да дава възможност на възпитаниците си да изкажат мнения, потребности, мотиви на действие [29,с.135].

Преобладава монологът като форма на вербално общуване, съдържащ императивни фрази. Диалогът се използва по-рядко. Педагогът проявява избирателност и субективизъм. Общува само с определени ученици към които има положителна нагласа. Възпитателят не отчита индивидуалните особености на своите възпитаници, не ги познава добре, поради което се създава неблагоприятна

атмосфера на страх и напрежение. Стилът на общуване от значителна дистанция води до отдалечаване на възпитателя от възпитаниците, изолиране и илюзия, че така ще изгради желаня авторитет [29,с.135].

При либералния стил на общуване педагозите се стремят да премахнат дистанцията и да бъдат по-близко до децата. Липсата на дистанция води до понижаване на статуса на възпитателите, сериозни затруднения при изпълнение на педагогическите функции и по-ниски резултати в професионалната им сфера. При този стил без съответните изисквания учениците не овладяват трайно положителни норми на поведение, не осъзнават социалната си роля. Следователно обичта и добротата в общуването трябва да се съчетават с организираност, възискателност, прецизност [29,с.135].

При демократичния стил на общуване възпитателят се стреми в най-висока степен възпитаниците му да се реализират като субекти, съобразно своите индивидуални и възрастови способности.

Учителят не проявява избирателност, отделя еднакво внимание на всички деца. Системно опознава техните индивидуални качества, мотиви, желания, ценностна ориентация и се съобразява с тях при осъществяване на взаимодействия. Създава атмосфера на доброжелателност и сътрудничество. При възпитателния процес демократичният стил на общуване се основава на принципите на хуманизма. Създава се атмосфера на доверие, откровеност и радост от общуването и способствува то действително да се утвърди като антипод на отчуждението [29,с.136].

Подготовката на подрастващите за активно общуване представлява формирането у тях на психическа, интелектуална и социална готовност за общуване. Детските и ученическите години са особено благоприятни за осъществяване на тази подготовка. Особено важно е

педагозите да се съобразяват с индивидуалните и възрастовите особености на учениците си и специално внимание да отделят на деца които срещат затруднения при общуването с околните [7,с.227].

Подготовката на учениците за общуване включва даване на информация за теоретични знания и организиране на практически действия, насочени към непосредствените контакти и общуване.

Теоретичната подготовка във възпитателната работа е свързана с овладяване на знания и умения за общуване, наблюдение и комуникативно взаимодействие. Тя е свързана и с мислено проиграване на своето поведение в различни ситуации, решаване на така наречените открити задачи, които имат много варианти на решения, чрез способа мозъчна атака да се обсъждат проблеми, типични за общуването [7,с.227-228].

Други важни насоки при подготовката на учениците за активно общуване са:

- развитието и обогатяването на речта чрез увеличаване на думите в речника, усвояване на образна и правилна реч, точно предаване на информация и др.;

- формиране на социално значими нагласи, които включват етично отношение, проява на интерес в процеса на общуване, търпимост, ориентация към това колкото е възможно повече да се дава на партньора, а не само да се получава от него;

- формиране и развитие на комуникативни умения- това са умения за пренос на усвоените от възпитаниците знания в други ситуации, умения за намиране на решение чрез комбинация на вече известни знания и способности, умения да се създават и прилагат нови начини на решения на конкретна ситуация при общуване [7,с.229-230].

3. Роля на социализацията, възпитанието и образованието за развитие на личността

Д. Цветков посочва, че понятието „социализация“ е въведено в социологията и педагогиката през 1905г. от Е. Дюркхайм [82,с.94-96]. Всеки човек има две форми на съществуване според Е. Дюркхайм. Първата форма на съществуване е за себе си – за задоволяване на основните си биологични потребности за оцеляване, а втората е за другите - за задоволяване на потребностите на обществото и на собствената си потребност за общуване.

В настоящето под социализация се разбира процес на усвояване на социални роли и норми на поведение под въздействие на социалната среда.

От времето на Е. Дюркхайм до наши дни разбиранията за същността и обхвата на социализацията като социално-педагогическо явление претърпяха съществени промени .

До 20-те години на двадесети век под социализация се разбира основно под въздействие на училищното образование социалното формиране на личността.

В периода 1920г.-1940г. се смята, че социализацията е много по - обхватна и включва ролята на всички социални фактори (училищни и извънучилищни).

След Втората световна война господства схващането, че социализацията е процес на непреднамерено социално формиране главно под въздействие на извънучилищни фактори.

От социално-психологическа гледна точка е анализирана по-подробно социализацията като процес.

Акултурацията е основният социално-психологически процес в нея. Терминът акултурация е въведен от Херкович през 30-те години на двадесети век. Най-напред в етнографските изследвания под акултурация се е разбирало

надделяването на една култура над друга. Усвояване на дадена култура от индивида, внедряването му в дадена култура се разглежда като акултурация на по-късен етап.

Декултурацията-освобождение от досега усвоените елементи на дадена култура и транскултурацията - взаимно влияние на елементи от различни култури са съпътстващите процеси на акултурацията.

Механизмите на социализацията са обективни и субективни.

Обективните механизми са: материалните форми на живот в дадена общност (бит, потребление), духовен облик на общността (ритуали, обичаи, религия, нравствени ценности), социалният контрол, който упражнява общността върху своите членове.

Субективни механизми са: подражанието на отделни постъпки на други хора, идентификация с други личности и цялостното им поведение.

Едновременно със социализацията протича и друг процес, противоположен до голяма степен на усвояването на типични черти на поведение. Това е процес на придобиване на индивидуални особености и своеобразие чрез стремеж към самоопределение, нарича се персонализация. Персонализацията е завършващ етап на социализацията [82,с.94-96].

През 70-те години на двадесети век А. Бандура [82,с.97-98] въвежда понятието социално учене. Социализацията и социалното учене са взаимосвързани и взаимнодопълващи се понятия, но те не са тъждествени, тъй като всяко от тях акцентира върху различни страни на социалното развитие, формиране и поведение на личността. Социализацията се разглежда като процес на влияние на социалната среда върху поведението на личността, а социалното учене предимно като активно и изборително усвояване на образците на социално поведение, предлагани от средата.

Най-характерните черти и различия в съдържанието на двете понятия са следните:

- понятието социализация разглежда предимно външната (обективно-материалната) страна при формиране на социалното поведение, т.е. влиянието на социалната среда (училищна и извънучилищна);

- понятието социализация акцентира върху съдържателната същност - норми, образци на поведение, които се срещат в средата, оказваща влияние върху формирането на личността;

- понятието социализация обхваща и влиянието като въздействие, изискване, очакване, контрол на социалната среда върху индивидуалното поведение;

- понятието социално учене се свързва предимно с вътрешната (субективно-психологична) страна, т.е. с усвояването на социални роли и норми на поведение;

- понятието социално учене обхваща процесуалната същност на процеса - предпоставките и механизмите за усвояване на социален опит;

- социалното учене е предимноактивното отношение на личността – ориентирането, преживяването, избора, поемането на отговорност за своето социално поведение.

Балансираното участие на социализацията и социалното учене при усвояването на социален опит е крайният резултат в социалното развитие и формиране на личността. Съществува неделимост и взаимосвързаност между двете понятия, но между тях са възможни и противоречия. Възможно е манипулиране на личността и ограничаване на нейния избор, в случай че процесите на социализация като външно влияние надделят. Възможно е и анархично поведение от страна на индивида, в случай че процесите на социално учене като избирателно отношение надделят, без да се отчитат обективните дадености в социалната среда [82,с.97-98].

В хода на формирането и развитието на личността социализацията на човешкия индивид се свързва с усвояването на норми, ценности, навици, практически умения. В това приобщаване към социалната среда индивидът научава и използва образци на мислене и поведение, усвоява социални роли. Този процес започва от раждането на човека и завършва в края на живота му. Най-интензивна е социализацията в детските и юношески години. След това преобладава възпроизвеждане и усъвършенстване на натрупания в хода на началната социализация социален опит. Агенти на социализация са тези социални субекти, които формират личностното „аз“. Съставът на агентите е специфичен и се променя през различните етапи от живота на човека. На първо място сред тях е семейството. Усвоените през първите години знания, ценности, навици, умения от децата остават трайни и в много случаи определящи в ориентацията и поведението им. Други важни агенти на социализацията са връсниците, братя и сестри, приятелският и училищният кръг. При младежите агентите са отделни степени на образователни институции, създаване на собствено семейство, работна среда [15,с.163].

М. Белова пише, че [7,с.129]: “Водещият социализиращ агент са педагозите, ученическите общности и отделните ученици. Те са едновременно и обекти и субекти на дейността в зависимост от ролите, които изпълняват, от социалния им статус“.

Основният характер на структурата на отделната личност се е формирал в процеса на социализацията върху основата на структурата на системите от социални обекти, с които тя е имала връзка в течението на своя живот, включително разбира се, културните ценности и норми, институционализирани в тези системи. Това е групата “системи за социализация”, която би могла да се разглежда

като “референтна група”. Това важи както за влиянието на малките групи от непосредствената среда, така и за поголеми групи, към които се ориентира индивидът. Човекът не е в състояние да избира някои от основните си референтни групи, например като семейството. Към други обаче целенасочено се ориентира. От качеството на техния избор – на приятелска и професионална среда в много висока степен зависи неговото развитие и социална реализация [15,с.164].

Л. Станоев счита, че [77,с.5] изграждането на личността се осъществява в няколко направления: развитие, формиране, социализация и възпитание. Тези процеси възникват под влиянието на няколко фактора: наследственост, среда, възпитание.

Едно от най–разпространените разбирания за човешкото развитие е , че то представлява изменение, преход от простото към по-сложното, от нисшето към по-висшето, процес на постепенни количествени натрупвания, които водят до качествени изменения. Оформянето на организма се изразява в морфологични, физиологични, психични процеси, социална адаптация.

Формирането на индивида възниква от взаимодействието между неговото развитие и социализацията му, чрез взаимодействие със средата, която отначало удовлетворява жизнените му, а след това и социалните му потребности.

Възпитанието допринася положително за развитието на личността. До голяма степен то зависи от съзряването на организма, от неговите физически и психически възможности. От друга страна, възпитанието подпомага развитието на различни страни на личността - познания, способности , ценности, опит, насоченост [77,с.8-10].

Процесът на относително целенасочено, организирано и планомерно развитие на човека в образователните институции е обект на социалното възпитание [65,с.257].

Според А. В. Мудрик [65,с.257] развитието е свързано с реализация на вътрешно присъщите свойства на човека. То започва от момента на неговото зачатие до смъртта му. Развитието е многопланов процес. То е и развитие на отделните системи на организма (костна, мускулна, кръвоносна и други), на психическите функции на човека (усещания, памет, възприятия) и личностни характеристики (самосъзнание, образователно ниво).

При различните хора прогресивното и регресивното развитие на отделните системи на организма, психическите функции и личностни характеристики протича по различен начин. При едно и също лице, когато едни системи и функции се развиват прогресивно, други може да тръгнат в негативна посока.

Изследванията показват, че развитието на човека се определя от различни обстоятелства:

- природните заложи като условия и предпоставки;
- общуването, сътрудничеството с другите хора като съществен източник за развитие;
- социалната среда като потенциален източник на развитие;
- собствената дейност на личността като движеща сила;
- противоречието между начина на живот и човешките възможности и стремежът на човека да промени своето място като движеща сила;
- собствената активност на личността по преодоляване на тези противоречия и избор на нови дейности [65,с.257-258].

А. В. Мудрик [65,с.259-260] разглежда личността като индивидуален субект на социалното възпитание въз основа на факта, че тя е целенасочена система, активно влияе върху себе си, върху обстоятелствата на своя живот и обкръжаващата среда.

Личността е индивидуален субект на социалното възпитание дотолкова, доколкото образователните институции създават условия за реализация и развитие на

нейните потребности. Колкото по-благоприятни са тези условия, толкова по-активно се проявява личността като субект на социално възпитание. Характера на проявите зависи и от формираното отношение на личността към света за себе си и със себе си и от нейната креативност [65,с.259-260].

М. Белова, Н. Бояджиева, Г. Димитрова и К. Сапунджиева посочват, че [7,с.65-66] **развитието и възпитанието** на човека не са тъждествени понятия. Развитието е обективен процес, който се извършва под въздействието и на стихийни социални процеси. В животинския свят наследствеността е основен фактор за развитие. Но при човека без специално организирана дейност е невъзможно развитието на отделната личност и на обществото като цяло. Още от древността в зависимост от конкретните условия се създава система за предаване на социален опит на подрастващите, за възпитаване у тях на едни или други качества, навици и умения. Възможностите на възпитанието за развитието на личността са неограничени, но не и безгранични. Възпитанието активно влияе върху развитието на природната даденост на нервната система, способства за изграждането на множество образувания, тяхното диференциране и обединение, интеграцията им в нови структури. На база на организиране на съответна дейност възпитанието е обществено условие за прехода от по-нисша към по-висша степен на развитие.

Влиянието на възпитанието върху развитието на детето се опосредства от типологическите особености на неговата нервна система, неговия темперамент. Ако не се съобразява с процеса на развитие, с движещите сили, с възрастовите и индивидуалните особености на личността, спецификата на макро и на микросредата, възпитанието не само че недостатъчно подпомага развитието, но може и да го задържи. Пораждат се вътрешни и външни противоречия,

конфликти в живота на детето, които се съпътстват от различни отрицателни прояви [7,с.66].

Л. С. Рубинщайн [7,с.66], като отбелязва единството между обучение, възпитание и развитие, утвърждава тезата, че детето се развива като се възпитава, обучава, образова. В следващите периоди изследванията на А. Н. Леонтиев и други автори потвърждават единството между развитието и възпитанието с водещата функция на възпитанието, при условие че то се организира в съответствие със закономерностите на човешкото развитие и на социалните процеси.

Пред училището големият проблем е така да организира възпитателния процес, че да не задържа развитието на детето. Необходимо е да се осигури висока ефективност в обучението, да се създават условия за интензивно развитие на ученика, като решаващо условие е активното му участие в този процес. Най-интензивно се развива човек в онези сфери, в които проявява най-висока активност [7,с.67].

Според И. Кант [7,с.67]: „Човекът не е нищо друго освен това, което възпитанието направи от него“. В книгата си „Антропология от прагматично гледище“ той разглежда по-подробно тази теза. Според него прагматичната заложба е по-високо стъпало към цивилизоване чрез култура и общуване. Затова човекът се поддава на възпитание и се нуждае от него.

Дж. Добсън сочи, че [7,с.68] възпитанието има водеща роля в развитието на детето. Възпитанието като последователна дейност осигурява възможности за развитие на личността, насочено е към формиране на самодисциплина, развиване на способности, интелект, социални качества.

В парадигмата на хетерогенната теория се откроява разбирането, че по силата на наследствените си белези хората не са еднакви. Тази хетерогенност предопределя и

нееднородността на обществото. Хетерогенната теория се основава на антропологическата концепция за възпитанието, на принципа на индивидуализма, основан на обществения плурализъм [7,с.68].

Идеите на реформаторската педагогика са в основата на хетерогенната теория. Настъпва векът на детето, нов подем на реформаторската педагогика, зародила се през XIX век в теоретичните проекции на Е. Келлер, С. Френе, П. Петерсен и други.

Реформаторската педагогика утвърждава детето като самоцел на възпитанието, активен субект на развитието си. Тя се противопоставя на авторитарното възпитание, развивано от хербартианската педагогика [7,с.69].

Валдорфските училища на Р. Щайнер получават голямо разпространение. Те съществуват и днес като алтернативни частни училища, които се ползват и от поддръжката на държавата в Германия, Белгия, Австрия, САЩ, Канада, Япония и други страни. Детето е в центъра на възпитанието.

Р. Щайнер се основава на философията на дейността, но не каква да е дейност, а творческа. Той е за свободно образование, за даване на равен шанс на всички деца. Прави собствена периодизация на детското развитие. Училищата на Р. Щайнер са единни и в тях се извършва съвместна работа с родителите, няма оценки и учениците не повтарят класове. Обучението се провежда по базисни предмети и чрез метода на проектите, диференцирано по посока на интересите на учениците [7,с.69].

В парадигмата на хомогенната теория се открояват социо-колективистичните идеи в теорията на възпитанието. Водещи са потребностите на обществото. От тях се определя необходимостта да се предоставя възможност на всички деца да се обучават и възпитават при еднакви условия. Омаловажава се ролята на различията в наследствеността [7,с.69].

Възпитателно-образователният процес е единство между предаване, усвояване и създаване на социален опит посредством педагогическо взаимодействие, насочено към удовлетворяване потребностите както на обществото, така и на отделната личност [27,с.86].

Методите за възпитание са начини за осъществяване на специфично, целенасочено и организирано възпитателно взаимодействие и влияние върху личността. Те са система от педагогически действия и начини за организиране и ръководене дейността на възпитаника и общуването на възпитаниците с цел постигане на желаните промени в поведението на личността. С оглед успешното решаване на задачите на възпитанието от първостепенно значение за учители и възпитатели е познаването на методите за възпитателно въздействие върху личността [27,с.164].

Методите за възпитание се класифицират най-общо в три категории:

- методи за личностно влияние – внушение, убеждение, личен пример, образование, ръководство на самовъзпитание;
- методи за влияние на ситуацията – похвала, наказание, инструкция, възлагане на обществени функции и поръчения, упражнение;
- методи за организиране на обществената среда на възпитаника [27,с.165].

Използването на един или друг метод зависи от действието на следните фактори:

- обща цел и конкретни задачи на възпитанието;
- възрастови и индивидуални особености на учениците;
- начин или форма на социален контакт - индивидуален или междуличностен, групов и колективен;
- своеобразие на педагогическата ситуация, спецификата на обстоятелствата, на конкретните условия, които

характеризират даден педагогически факт – събитие в класа, постъпка на отделен ученик, поведение на колектива;

- влияние на предишни целенасочени (във възпитателен план) и нецеленасочени (изхождащи от околната среда) въздействия на родители, учители и възпитатели, приятели и другари, съседи, на обществеността върху възпитаника;
- субективни фактори, свързани с личността на възпитателите и тяхната подготовка [27,с.165].

В. Кутева [50,с.127] счита, че **главна цел на възпитанието е хармоничното развитие на личността** във всяка една социално-икономическа система, в която възпитателното въздействие има положителна насоченост.

В случая хармоничността предполага органическо свързване и определено съотношение между нравственото, умственото, естетическото и физическото възпитание, между интелектуалното и емоционалното развитие, изграждането на всички компоненти от структурата на личността в хармонично съзвучие.

Всеки един индивид трябва да съумее да използва възможностите на образованието през целия живот както за обогатяване на собствените си знания, така и за динамично адаптиране към променящия се свят .

В този смисъл мисията на образованието е да позволи на всеки да оползотвори максимално своите заложи и интелектуалния си потенциал, да реализира собствен план на личностно развитие.

Образованието има универсална задача да помогне на всеки човек активно да се приобщава към живота на обществото и да се самоопознава, да разбира себе си и другите хора.

Значително нараства интересът към целите на образованието и възпитанието поради възникналите глобални и национални проблеми в обществото и в условията на живот на отделната личност. Тези цели могат

да бъдат представени като своеобразен проект, който в синтезирана форма отразява крайното развитие (общо и индивидуално) на отделната личност [50,с.127].

В своето развитие образованието е изпълнявало и изпълнява няколко традиционни функции. Първата от тях е възпроизвеждаща. Традиционно образователните системи пренасят стойности под формата на знания от миналото. Образователните системи възпроизвеждат и съществуващи йерархии в обществото. Съществуват различни степени в образованието, които носят наименования, олицетворяващи йерархията – начално, средно, висше [50,с.151].

В. Кутева [50,с.152-153] пише, че ***основните функции на образователната система са две - познавателна и формираща.***

Познавателната функция характеризира ролята на образованието за предаване на знания и развитието на познавателните способности на подрастващите.

Формиращата функция отразява значението на образованието за възпитанието на подрастващите, за формиране на самосъзнание и самоопределянето им като личности.

Културната функция на образователната система не трябва да бъде пренебрегвана. Тя може да се разглежда както по отношение на отделната личност, така и по отношение на културата като цяло. По отношение на личността се изразява във влиянието на образованието върху начина на живот на личността, върху начина на организиране на свободното време и личностното културно равнище. Културните потребности и интереси на хората в съвременното общество стават все по-диференцирани и разнообразни, което поставя нови и по-високи изисквания пред образованието.

Според И. Иванов [38,с.9] ролята на образованието за развитие на личността е от съществено значение.

Образованието е процес на физическо и духовно формиране, на развитие и саморазвитие на личността, свързан с овладяването на социално значим опит на човечеството, под формата на знания, умения и емоционално-ценностно отношение към света.

Образованието е целенасочен процес на възпитание и обучение в интерес на човека, обществото и държавата, съпроводен от легитимация на достиженията (образователен ценз). Определя се от изискванията на производството, състоянието на науката, техниката, културата и обществените отношения.

Образованието е социален институт, чрез който се осъществява подготовката и включването на индивида в различни сфери на дейност на обществото, приобщаване към културата на това общество.

Образованието трябва да е приспособено към нуждите на развиващия се човек и да отчита постиженията на науката.

И. Иванов [38,с.272] счита, че образованието като общочовешка ценност е основен фактор, определящ устойчивото развитие на човечеството, формирането на нова култура и морал.

Образованието в глобалния свят трябва да бъде фундаментално, което означава отказ от тясна специалност и подготовка за универсална дейност, комуникация, творчество, мобилност, способност за промяна на дейността в зависимост от измененията в света.

Принципът, провъзгласен от ЮНЕСКО е „образование през целия живот“. Фундаменталността на образованието се разширява като обхват, то трябва да има общочовешка и хуманитарна основа, освен научното и информационното направление.

4. Социални фактори за развитие на личността

Процесът на социализация на човека и формиране на личността се разглежда като процес на обучение за придобиване, усвояване и практикуване на знания, умения, ценности (идеи, убеждения, вярвания, представи) и модели на поведение (културни елементи и културни модели). Той е силно зависим от факторите на социалната среда: семейството, образованието, религията, икономиката, управлението, медиите [16,с.77].

Социалните институции са фактори за социализация и интеграция на човека в обществото, за адаптацията му към обществения живот, както и форма на социален контрол върху груповото и индивидуалното поведение. Те са универсални, трайни, социокултурни структури със съответни и адекватни механизми (норми, ценности) и функции и служат за задоволяване на базисни и жизненоважни потребности на хората в обществото [16,с.180].

В литературата се дефинират пет основни комплекса от институции:

- 1) Икономически институции - служат за производство и разпределение на стоки и услуги;
- 2) Политически институции - регулират достъпа и прилагането на властта;
- 3) Институции, свързани със стратификация - включват разпределението на позициите и ресурсите;
- 4) Институции, отговарящи за родствените връзки - отнасят се до бракосъчетанията, семейството и социализацията на медиите;
- 5) Културни институции - занимават се с научна, религиозна и артистична дейност [16,с.180].

Институциите в обществото имат важна социална мисия, свързана със създаването на материални, икономически и

социалнокултурни условия за задоволяване на потребностите на хората, без което е невъзможен техният обществен живот. Основни потребности във всяко общество са неговото собствено възпроизводство, неговото функциониране и развитие.

Важна обществена потребност е възпроизводството на хората. Съществуването на обществото е невъзможно без биосоциално възпроизводство (раждането и отглеждането на деца). Биосоциалното възпроизводство на хората в едно общество исторически и традиционно се свързва със семейството като социална институция.

Друга базисна потребност в обществото е социализацията на човека. Свързва се с усвояването от индивида на определена система от социални роли и култура, приобщаването му към обществения начин на живот. Човек трябва да усвои език, знания, умения, опит, ценности, норми и форми на контрол, чрез които да се приспособи към обществото. Социализацията на човека е била във възможностите на семейството в обществата от по-ранната човешка цивилизация. В модерните (индустриални и постиндустриални) общества социализацията на хората е социална мисия на училището, на университета, на образователната система [16,с.181].

Познанието, личностното самоопознаване, осмисляне на жизнените цели е потребност, чрез задоволяването на която човек придобива самочувствие, поддържа чувството си за достойнство и индивидуалната си активност. Социокултурни структури, чиито функции се свързват с познанието, самоопознанието, самоосмислянето на човека, са науката, религията и моралът.

Производството и разпределението на стоки и услуги е дейност, необходима за живота на хората. Хората са зависими помежду си от производството, разпределението и потреблението на храна, дрехи, жилища и разнообразни

услуги. Икономическите институции чрез съответните структури имат за цел да регулират потреблението в схемата непрекъснато възпроизвеждащи се потребности - ограничени ресурси.

Чрез достъпа до властта и контрола върху ресурсите се осъществява поддържането на ред и сигурност, важно условие за просперитета на обществото.

Задоволяването на жизненозначими потребности е основната мисия на социалните институции в обществото и в този смисъл те реализират три вида функции: вътрешноинституционални, личностни и социални [16,с.182].

Ж. Генова [16,с.179] посочва следните *фактори със социализиращ ефект: семейство, образование, религия, наука, икономика, управление, медии.*

1. Семейството според Ъ. Бърджес и Х. Лок [16,с.183] е основна, относително устойчива малка социална група, която се състои от родители, свързани чрез брак и техните несемейни деца (собствени или осиновени), обикновено членовете на семейството живеят в общо жилище и имат отделно домакинство, взаимодействат си помежду си чрез своите социални роли на съпрузи, родители, деца, братя и сестри.

Семейството може да се разглежда като социокултурна структура в зависимост от начина на избор на брачен партньор, модел на местоживеене на новосъздаденото семейство, авторитет в семейството.

Основната функция на семейството в най-общ социокултурен план е свързана с репродукцията, с раждането, отглеждането и подготовка на децата за ролите им в живота [16,с.184].

Във вътрешноинституционален план семейството организира и осъществява дейности, свързани с развитието на материални (жилище, бит, домашен труд, отдих,

свободно време), икономически (производство, работа, доходи), социокултурни (идеи, представи, вярвания, традиции, обичаи) и социалнопсихически (принадлежност, съпричастност, привързаност, подкрепа, доверие, обич) условия за своето собствено възпроизвеждане и съхранение.

В личностен план семейството е „училище“ за модели и стандарти на поведение. Предлага различни роли за човека - на съпруг, съпруга, баща, майка, син, дъщеря. Чрез регулиране на индивидуалното поведение и упражняване на контрол семейството влияе върху формирането на идеи, вярвания, ценности и норми [16,с.185].

Със специфичните си функции и механизми за влияние върху човека и обществото семейството като социокултурна структура е сравнително устойчива социална среда, в която човек намира сигурност, подкрепа и стабилност [16,с.189].

2. Образованието е важен социален фактор. Основна функция на образователните институции е социализацията на децата и младежите в обществото, разглеждана като продължителен многофакторен процес на усвояване на необходимите знания, умения и опит и прилагането им в живота [16,с.200].

П. Бояджијева [16,с.201] счита, че образованието може да се извява поради своята социална обусловеност и относителна самостоятелност като стабилизиращ фактор за обществото, в което функционира или като фактор за неговата промяна. Образованието е социално детерминирано във всички свои измерения: цели, функции, учебни програми, идеологии и практики. Образователната система отразява основните черти на обществото, в което функционира. През различните исторически периоди и социални условия образованието има различно съдържание и се реализира по различен начин.

Във вътрешноинституционален план образователната система създава необходимите материални, организационни

и социално-културни условия за целева и ефективна социализация на младежите. От голямо значение е изграждането и развитието на адекватна на образователния процес материална база, учебни планове и учебни програми, учебно-технически средства и методически инструментариум, информационни мрежи и подготвени преподаватели [16,с.202].

В личностен аспект първостепенната функция на образованието намира смисъл в обучение за придобиване на основни знание и умения като четене, писане и смятане; развиване на умения за абстрактно мислене и решаване на проблеми; обучение в специфични сфери на науката и културата - като изобразително изкуство, музика, литература, спорт, театър и др.; обучение за придобиване на професионални знания, техники и практики на професионална дейност; подготовка на младия човек за ролята на гражданин в обществото [16,с.202].

В социален аспект образованието ангажира младите хора и ги предпазва от ранният сблъсък с пазара на труда, с улицата и с живота. Влияе върху процесите на социална мобилност-преход от една социална група в друга, социална стратификация и формиране на високостатусни групи и съдейства за социална промяна като подготвя младежите за предизвикателствата на социалната среда [16,с.203].

3. Религията като фактор за развитие е система от идеи, представи, вярвания. Тя включва ценности, норми и роли. Свързана е с различни символи, практики, церемонии, чрез които хората разпознават и се опитват да контролират съществуването за тях на един свръхестествен живот и да живеят в хармония с него.

Социалната и индивидуална ценност на религията се състои в способността и да предложи идеи, ценности и практики чрез които да се превъзмогнат трудностите в човешкото всекидневие – несправедливост, болка, смърт,

страх. Религията може да предложи различни идеи, техники, които да приспособят индивида към определени социални групи. В същото време може да внушава вярвания и практики, които се противопоставят на общоприетите норми и ценности. Както за индивида, така и за общността религията може да бъде културна позиция, субкултура на сакралното, свещеното, отличаващата от светското и практическото познание [16,с.214-с.215].

4. Науката се разглежда като сфера на производство на знания за природния и социалния свят. С наука се занимават различни институции като университети, научни организации, асоциации. В резултат на драстичните социални промени и развитието на човешката цивилизация се развиват нови научни идеи и технически решения. Развитието на науката, модернизацията на технологията оказва влияние върху семейните отношения, образованието, икономическото развитие на обществото, процесите на мобилност и стратификация. Еволюцията на науката, на основата на техническите знания води до рационализация, т.е. организирането на социалния и икономическия живот според принципите на ефективността [16,с.222].

5. Икономика - като фактор за развитие има за цел да създаде условия за производство, разпределение на стоките и услугите, задоволяване на потреблението.

Във вътрешноинституционален аспект изключително важно значение за функционирането и развитието на икономическата система имат всички дейности, свързани с формирането и поддържането на техники, технологии, висококвалифицирани специалисти, ефективна организация и управление.

В личностен план икономическите институции предлагат трудова и професионална реализация, професионална социализация, внедряване на културни модели,

стимулиране на индивидуалната инициатива в труда, производството и управлението.

В социален смисъл икономиката е фактор в икономическия живот на хората. От степента на развитие на икономиката зависи и структурата на заетост и безработица, съотношението между висококвалифицирани и нискоквалифицирани кадри, социалната стратификация. Ефективната социална политика на държавата води до икономическия просперитет [16,с.224-с.225].

6. Системата за управление удовлетворява потребностите от установяване и поддържане на социален ред и сигурност за отделния човек, социална група и общност. Политическите институции са структури и механизми за установяване и поддържане на ред и сигурност във взаимоотношенията между хората. Те работят в защита на собствеността, правата и достойнството на гражданите. Социалната значимост на политическите институции е свързана с разработване и легитимиране на норми - конституция, закони, принципи, правила за тяхното приложение. Социалната значимост е свързана и с решаването на спорни въпроси между гражданите.

Политическите институции в обществото са субекти в законодателната власт - Народното събрание, в изпълнителната власт – в лицето на правителството и съдебната власт - съд, прокуратура, следствие. Те развиват структури на местно управление и местна администрация (общини), регионално управление и регионална администрация (райони, области) и държавно управление и държавна администрация [16,с.244].

7. Медиите като социален фактор за развитие на личността играят важна роля. Голяма част от хората в едно обществото са в системата на „масовата комуникация“ и получават едновременно информация от организирани източници. Масмедиите влияят върху поведението на

хората с информацията, която получават, произвеждат и предават. Върху потребителското поведение влияят чрез реклама на стоки и услуги. С участието си в избирателни кампании, прогнози, информация влияят върху политическия избор и резултатите от изборите.

Медиите имат силно обществено въздействие и са:

- източник на информация, необходима за живота на хората, социалните групи и общности и важен фактор за формиране на техните идеи, нагласи, представи, позиции и инициативи;
- средство за контрол върху поведението на хората, на социалните общности и на формите, в които колективното поведение може да се развие като модни увлечения, слухове, капризи;
- средство за контрол върху поведението на управляващите
- законодателна, изпълнителна и съдебна система;
- сфера на професионална дейност, която се характеризира с висококвалифицирани специалисти, интензивни технологии и динамичен културен модел;
- медиите в обществото влияят върху социализацията на човека, усвояването на знания, умения, обогатяване на неговият опит, създаване на гражданска позиция, стимулиране на гражданската активност;
- медиите въздействат както върху мнението на отделния човек така и върху общественото мнение и предоставянето на възможност за неговата публичност - публично изразяване и разпространяване;
- в случаите на избор на алтернатива оказват влияние върху поведението на хората като потребители, като граждани [16,с.255-с.256].

И. Иванов посочва, че [38,с.65] *съществуват две основни понятия относно факторите и институциите на социализация: „социализиращ се“ – това е обектът на социализация и „социализатор“ – агентът*

(индивид, институция, група), който социализира един или повече индивиди.

В съвременните условия определяща роля от социализаторите имат семейството, училището и средствата за масова информация. Другите като връстниците, социокултурна и демографска среда, различни субкултури са второстепенни, въпреки че за определени хора могат да се окажат и решаващи [38,с.66].

А. Семейството като фактор на социализация

Социализацията на личността започва още през най-ранно детство в семейството. Чрез усвояването на родния език всъщност се предава и социалният език на междуличностните връзки, създават се личностни нагласи. Семейството като социализатор през втората половина на двадесети век става малобройно и влиянието му в обществото отслабва, намира се в криза, но запазва основните си позиции - формиране на социалните измерения на личността, сексуалната, етническа и политическа идентичност, оформяне на социална позиция .

В различните типове семейства съществуват големи различия по отношение на целите на социализацията. Колкото по-високо стои в социалната йерархия едно семейство целите са толкова по-вариращи. Обратното поради липса на креативност и независимост при семейства на селяните и работниците има практическа еднотипност на целите.

Една от основните задачи на семейството е предаването на ценности, колективни идеи, без които човек не може да живее в обществото [38,с.66].

Концепция на А. Вери [38,с.67] е, че крайните цели на семейството по отношение на децата може да се сведат до две: развитие на детската личност и адаптация към социалния живот.

Семейството въвежда детето в социалния свят. Още преди раждането му родителите създават модел на поведение. Майчиният език е значим социален фактор, той отразява не само етническата принадлежност, но и културното и образователно ниво на семейството. Социален фактор са и материалните условия на живот като храна, облекло, мебели, жилище. Стандартът на живот на детето зависи от тяхното качество и го подготвя за определен социален кръг. Социален фактор са и видовете труд, които практикува семейството и свободното му време. Социален фактор са и взаимоотношенията, които поддържа с други семейства или социалните му връзки [38,с.68].

Б. Училището като фактор на социализация

Хомогенност на културната среда и нормите, сплотеност, колективност са основни качества на всяка социална група, а това е тенденция към унификация. Училището, действайки с еднаквото си учебно съдържание и нормативна основа, създава условия за такава унификация. То действа едновременно унифициращо – обединяващо, колективно, свързано с общи идеи, ценности, съдържание, структури и селективно – диференциращо, свързано с различни специфични знания и техники [38,с.69].

За да бъде училището фактор за благоприятно социализиращо въздействие, е необходимо да се поддържа положителна нагласа в децата към училището и техните педагози. Учебният процес да бъде организиран интересно, живо, с игра, примери, да въздейства положително на емоционалното състояние на учениците. Родителите да не бъдат безпристрастни, незаинтересовани, да се отнасят с уважение към учителя [38,с.69].

В. Свободното време и приятелските групи от връстници

Приятелските групи от връстници са приятелски обединения със специфична субкултура. Тези групи

обикновено се унифицират с облекло, жаргони. Тяхната активност се проявява през юношеството, когато започва противопоставянето на авторитетите, раздвоението между семейство и образование, нуждата от себеутвърждаване. През юношеския период мнението на връстниците е далеч по-ценно от мнението на възрастните. Поради това образованието с помощта на колектива се явява изключително важен фактор за социалното развитие на младите хора.

Ролята на културните институти и свободното време е съществена за развитие на личността. В Доклада на международната комисия за образование за XXI век пред ЮНЕСКО с председател Жак Делор [38,с.70] пише, че: „Разполагайки с повече свободно време, хората могат да отделят внимание на активната си почивка и на своето самоусъвършенстване. Наблюдават се две взаимносвързани тенденции: образователната роля на културните институции, каквито са музеите и библиотеките се увеличава все повече; образователната система много по-често от преди си сътрудничи с културните институции. Училището трябва да засили ученическия интерес към музеите, театрите, киното, към целия спектър на културния живот, за да възпитава поколение с развито естетическо чувство и желание да се следят културните новости“.

Г. Средата като фактор на социализация

- Географската среда е от голямо значение. Съществува разлика в процеса на социализация в селото и града. Социализацията в града е по-ранна, но тази в селото е по-стабилна.

- Социална среда – това е социалното обкръжение на човека, обществото, което въздейства със система от ценности и норми и системата на разпределението на труда. То е фактор за изграждане на професионална идентичност и реализация.

- Етническа среда - проявява се при социализацията на етническото мнозинство и малцинство в дадена страна.

- Референтна среда – зависи от наклонностите към определена среда, хабитуса на средата, към която индивидът се стреми и изпитва симпатии. Тя невинаги е средата в която живее човекът [38,с.71].

Д. Медиите като социализатор

Изкуството да можеш да управляваш и да влияеш върху мнението на широката публика е свързано с познаването на масмедииите. Чрез достъпни технически устройства - телевизия, радио, печат, кино се достига до определена реална съвкупност от хора наречена електорат. Електоратът е част от електоралната маса, интересува комуникатора и трябва да бъде осведомена (манипулирана).

Масмедииите предоставят информация на голям брой хора, поради своето техническото усъвършенстване. А това дава възможности да се влияе върху общността. Спецификата на масмедииите се състои в следното:

- едностранна комуникация (излъчвател-приемник);
- опростен и бърз достъп до информация;
- успешно въздействие върху емоциите, за да се получи ефект на съучастие на зрителя, слушателя, читателя;
- масмедииите засягат крайните емоции - обич, състрадание, гняв, страх и подбуждат към действие;
- достигат до хора, които са изолирани;
- внушават морал, защита, естетика;

Медииите задоволяват потребностите на личността. Чрез тях се посочват обществени норми на поведение. Задоволяват се потребностите от осъзнаване и самоопределение и доближават човека до събития и герои. Създават усещане за принадлежност към определена общност и по-този начин задоволяват потребностите от интеграция. Давайки възможност за общуване на времево и териториално отдалечени субекти, задоволяват нуждата от

знание и информация. Те подтикват към активност и по този начин задоволяват потребностите от активност и реализация.

Основната функция на медиите е моделиране на общественото мнение, чрез налагане на определени тенденции като модни, идентификация с герои, личности и с техните идеи и ценности [38,с.71-73].

Според Доклада на международната комисия за образование за XXI век пред ЮНЕСКО с председател Жак Делор [38,с.74] „медиите представляват неразделна част от културната среда. Техните цели не са непременно образователни, но тяхната огромна атрактивност не може да се пренебрегва. Поради това училищата и университетите трябва да имат предвид използването на медиите за свои цели, като подготвят образователни програми.

Това е причина, поради която учителите е необходимо да развиват у учениците критично отношение към телевизията, което да им позволи да я използват като средство за обучение, отсявайки и степенувайки по важност огромното количество информация, което получават. Основната цел на образованието е да позволи на всеки да развива способността си за преценка и да действа по съответния начин.

Освен това медиите са широко признато ефективно средство за неформално образование и за образование на възрастните. Свободните университети и проектите за дистанционно образование, например вече доказаха своето значение за изготвянето на бъдеща образователна стратегия, която да включва информационните и комуникационни технологии“.

Развитието на личността е двуединен процес - социализация и индивидуализация. Те се характеризират със следното:

- социализацията е свързана с усвояване, интериоризация на обществените отношения;

- индивидуализацията е свързана с индивидуално присъщите само на дадена личност способности за усвояване на обществените отношения, в резултат на което се развиват индивидуалните качества на личността [59,с.69].

Човек е обществено същество. Човешките черти се формират и общественото му съзнание се проявява във взаимоотношения му с другите хора. Детето се включва в обществения живот и става член на обществото опознавайки света и встъпвайки в разнообразни връзки, които задоволяват материалните и духовните му потребности [59,с.69].

Според Л. Милков [59,с.69-с.70] *фактори със социализиращ ефект са:*

1. Семейството – специфична миниинституция. Социализиращата функция на семейството е изключително важна за развитието на детето. В семейната среда то усеща, разбира отношенията към него, наблюдава отношенията между родителите си и разпределението на задълженията.

2. Детска ясла, детска градина, училище. Атмосферата, социално-психологическият климат в тези учреждения и моделите на поведение влияят върху социализацията на личността. Голямо значение имат организацията на учебно-възпитателния процес, класната и извънкласната дейност, колективният живот при усвояване на опит – знания, умения, възможности.

3. Връстниците. Връзката на детето с връстниците като неформално звено води до усвояване на еталон на поведение, създаден в самата детско-юношеска среда. Тук се установява равноправие, извършва се самооценка, усвояват се социални ценности, които не съществуват в отношенията между възрастните и децата.

4. Средствата за масова информация и комуникация. Те са мощно и атрактивно социализиращо средство.

5. Демография. При семейства с различна структура социализацията е съществено различна. Под различна структура се има предвид – повече деца в семейството, съвместно живеене с възрастни, преобладаващ брой на мъжете или жените в семейството, отсъствието на единия или двамата родители.

6. Миграционни процеси. В различните социални райони не е еднаква социализацията. Има вариране между село-община, град-областен център-столица, селскостопански район-индустриален район. Това се дължи на различната концентрация и задоволеност с културни институти – кино, театър, опера, библиотека, музеи, читалища, младежки домове, станции, дискотеки, учебни заведения – средни, полувисши и висши.

7. Изкуство, култура, спорт. Това са фактори с изключително силно въздействие върху социализацията на децата и младежите.

Интеграцията на индивидите в обществото става в определена социална среда и в контакт с различните агенти на социализация [38,с.53].

Г. Колев и Ж. Военкинова [44,с.39] посочват, че *агентите на социализацията имат важна роля за израстването и развитието на човека, от тях зависи как ще протече неговият живот.*

Съставът на агентите е специфичен през различните етапи от човешкия живот. Например по отношение на децата такива са семейство - родители, братя, сестри, детските заведения и педагозите, съседите и връстниците.

За юношите и младежите агенти са: младежките групи, колегите - професионалната група, създаването на собствено семейство – съпругът и съпругата.

Агентите са различни и в зависимост от това доколко са значими за човека и с какви средства и в каква насока влияят.

Според П. Иванов [41,с.26] **първият социален институт или агент на социализация за човека е рождената майка**, тъй като първите и най-важни социални уроци са майчините.

Следващият социален институт е първичното семейство, в което човекът е дете. В него се създават първите навици за социално поведение, за вербално и невербално общуване. Изграждат се първите социални ценности. Това се осъществява чрез игра и семейно общуване. Качеството на семейството и семейната атмосфера са от голямо значение за развитието и социализацията на човека [41,с.27].

В последствие се появява и друг социален институт – това е родът. Социализиращата функция на рода в някои общества и исторически етапи е твърде значима.

Детските заведения в съвременното общество служат за социализация на децата. Такива са детските ясли, детските градини, детските интернати, SOS институции и др. Те заместват предходните три института-майката, първичното семейство и рода.

Населеното място, където живее човекът или селището е вид социален институт и има социализиращо влияние. От значение е дали личността живее на село, в малък град или областен голям град за нейния социален опит.

Детските и юношеските групи оказват въздействие върху социалните измерения на личността в дотрудовия стадий (до 18г). За тях са характерни доверие, преданост и отдаденост и спомагат за бързото социализиране на младежите по редица направления: идеи, ценности, социални нагласи, предпочитания, комуникативен опит.

Относително самостоятелен социален институт е институтът на **връстниците**. Той се въплъщава най-напред в детските групи, в последствие в младежките групи, а по-късно присъства и в групите на зрелите хора и в старческите групи.

Класът има изключително социализиращо въздействие в учебната фаза на дотрудовия стадий. Влияе върху усвояването на нови еталони на поведение, на нови форми на отношения при младите хора.

Младежките групи са следващият социален институт. Характерното за тях е ориентацията към бъдеща професия, университет, кариера, любов, чужбина и други, ориентация към бъдещето.

Любовната двойка през младостта е влиятелен социален институт при формирането на нагласи, убеждения, начин на поведение.

Вторичното семейство, в което човек вече не е дете, а родител е следващият социален институт. Той се характеризира с голяма отговорност, изграждане на нови семейни ценности, нови стереотипни отношения.

Професионалната група е следващият по важност социален институт, след създаването на собствено семейство в трудовия стадий. Тя има важно значение най-вече за професионалната социализация на личността.

Към особените социални институти могат да се отнесат девиантните групи (наркомани, алкохолици), характерни за всеки възрастов период от детството до старостта, религиозните групи (секти), спортните групи, престъпните групи и др.

Към социалните фактори има отношение и **модата**. Нейната социализираща роля се изразява във формирането на нагласи, ценности, вкусове и др.

Социализиращи институти още са държавата, системата на културата, моралът и медиите и

тяхното огромно влияние върху развитието на личността [41,с.27-30].

П. Иванов [41,с.30] счита, че *съществува класификация на всички социални фактори. В нея те се обединяват в три основни групи: макрофактори, мезофактори и микрофактори.*

- Социалните макрофактори са цялото общество, държавата, системата на медиите, обществената култура и морал.

- Социалните мезофактори са селището, етносът по местоживеене, конкретните медии, модата и др. по принадлежност към някоя субкултура.

- Социалните микрофактори включват семейството, съседите, връсниците, любовната двойка, различните малки социални групи (детска, юношеска, професионална, религиозна, музикална, спортна, девиантна и др.)

Освен социалните институции върху социализацията на една конкретна личност оказват влияние и индивидуалните особености на човека. Това са неговите лични, психични и социални качества, неговият темперамент, насоченост, тенденции в развитието му [41,с.30].

Социалната адаптация се осъществява при взаимодействието между факторите на личността и факторите на външната среда – социалната среда. В процеса на адаптация активността на личността е възможна при една завършена социализация, когато индивидът е с относително изградена социална структура, през която се пречупват влиянията на средата. Социалната адаптация е равновесие между личността и социалната среда, докато социализацията е създаване на възможност за активно участие в социалния живот на основата на усвоен опит [19,с.17].

Според Д. Градев [19,с.25] *факторите за социална адаптация се разглеждат в две основни групи: фактори на личността и фактори на социалната среда.*

Към факторите на личността се включват:

- Психологическото съдържание на личността, то е елемент от социалната позиция на личността, нейният вътрешен облик, психическо съдържание. Това е система от мисли, чувства, воля и преживявания.
- Моралното съдържание на личността е свързано с приспособяването към нравствения живот на социалната общност.
- Политическата насоченост на личността – изисква се от личността по необходимост да има изградена политическа позиция от която да изразява аргументирано политическите си виждания.
- Интелектуалната насоченост на личността е един от съществените фактори за нейното избирателно отношение към заобикалящия свят и фактор за възприемане и уравнивяване със социалната общност.
- Културното съдържание на личността.

Э. Соколов [73,с.18] дава следното определение за култура “Под култура на едно общество най-общо се разбира съвкупност от материални и духовни продукти на човешката дейност, служаща на това общество.“ Културният облик на личността се представя със степента на усвояване на съществуващите културни ценности в настоящето и миналото, въз основа на което се формира ценностното отношение на човека към социалната общност [19,с.25-29].

Разглежданите фактори на личността влияят върху адаптацията и социализацията на индивида, не поотделно, а винаги взаимно свързани и взаимнодопълващи се [19,с.30].

Към факторите на социалната среда се включват:

- Организираното възпитание – като фактор за социална адаптация влияе върху интегрирането на личността със социалната общност, т.е. създава се в отделния човек модел на социално поведение. В този смисъл организираното

възпитателно въздействие, методите и средствата за възпитание са винаги детерминирани от характера на обществената система.

- Образованието – организираният образователен процес дава възможност за системно познание и предпоставка за осмислянето на обществените закономерности и процеси. В този смисъл образованието се разбира като социален фактор, който влияе върху адаптацията и социализацията на човека.

- Средствата за масова информация – отражение на функционирането на обществения живот са телевизията, радиото, ежедневният печат. Те дават представа на отделната личност за социалните факти и събития. Факторът средствата за масова информация не само ускорява адаптационния процес, но и влияе върху неговото управление.

- Общественото мнение – формираното и изразено колективно мнение влияе върху функционирането на социалния живот. При участието си в значими социални събития личността по неформален път се съобразява с общественото мнение. В известен смисъл то е и еталон за поведение.

- Факторът значими социални събития – социалните събития могат да бъдат с позитивно и с негативно въздействие. За превръщането на социалната адаптация от стихийно протичащ в организиран процес изследването на въздействието на конфликтите е от съществено значение.

Конфликтите могат да се разглеждат:

- според времето на протичане - краткотрайни, продължителни, вечни;

- според съдържанието си: психически, морални, икономически, политически, религиозни, със смесено съдържание;

Необходимо е самостоятелно теоретично изследване на социалното поле за проява на конфликта, начините на противодействие на конфликтните ситуации, промени на личността при конфликтни ситуации, преодоляването и отзвучаването на конфликта [19,с.31-32].

5. Основни понятия в социалната сфера според законодателството и видове социални услуги в Република България

5.1 Основни понятия в социалната сфера според законодателството в Република България

Социалната дейност в България функционира в съответствие с потребностите на обществото. Тя отразява социалната защита на нуждаещите се и се стреми към задоволяване на потребностите на личността [63,с.11].

Законът за социалното подпомагане и Правилникът за неговото приложение уреждат обществените отношения, свързани с гарантирането на правото на гражданите в Република България на социално подпомагане чрез социални помощи и социални услуги [106].

За да бъде изяснено съдържанието на монографията, следва да се разгледат **основните понятия в социалната сфера, а те са: социални услуги, социални услуги в общността, социални услуги в специализирани институции, социална работа, социално включване, доставчици на социални услуги, потребители на социални услуги.**

Социални услуги – според Закона за социалното подпомагане социалните услуги са дейности в подкрепа на лицата за социално включване и самостоятелен начин на живот, които се основават на социална работа и се предоставят в общността и в специализирани институции [106].

Социални услуги в общността са услуги, предоставени в семейна среда или в близка до семейната среда [106].

Специализирани институции са домове пансионен тип, в които хората са отделени от своята домашна среда [106].

Социални услуги в общността от резидентен тип са услуги, които предоставят възможност за живот в среда, близка до семейната [106].

Социална работа е професионална дейност за подобряване взаимната адаптация на лицата, семействата, групите и средата, в която те живеят. Тя е комплекс от подпомагащи дейности, насочени към постигане на по-добро качество на живот, достойнство и отговорност у хората на основата на индивидуалните им способности, междуличностните отношения и ресурсите на общността [106].

Социално включване е създаването на условия и възможности в най-висока степен за участие на лицата в обществения живот [106].

Доставчици на социални услуги са държавата и общините, както и вписаните в регистъра на Агенцията за социално подпомагане лица по чл. 18, ал. 1, т. 3 и 4 от Закона за социално подпомагане [103].

Потребители на социални услуги са лицата и семействата, които ползват социални услуги в общността и в специализирани институции [103].

5.2. Видове социални услуги, регламентирани в Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане

Социалните услуги се предоставят в общността и в специализирани институции, съгласно Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане [103].

Социални услуги, които се предоставят в общността, са:

1. Социални услуги в домашна среда:
 - а) личен асистент;
 - б) социален асистент;

- в) домашен помощник;
 - г) домашен социален патронаж;
2. Дневен център:
- а) дневен център за деца и/или младежи с увреждания;
 - б) дневен център за пълнолетни лица с увреждания;
 - в) дневен център за деца и/или младежи с тежки множествени увреждания;
 - г) дневен център за пълнолетни лица с тежки множествени увреждания;
 - д) дневен център за пълнолетни лица с увреждания - седмична грижа;
 - е) дневен център за деца и младежи с увреждания - седмична грижа;
 - ж) дневен център за стари хора;
3. Център за социална рехабилитация и интеграция;
4. Социални услуги от резидентен тип:
- а) център за настаняване от семеен тип:
 - център за настаняване от семеен тип за деца без увреждания;
 - център за настаняване от семеен тип за деца с увреждания;
 - център за настаняване от семеен тип за младежи с увреждания;
 - център за настаняване от семеен тип за пълнолетни лица с психични разстройства;
 - център за настаняване от семеен тип за пълнолетни лица с деменция;
 - център за настаняване от семеен тип за пълнолетни лица с физически увреждания;
 - център за настаняване от семеен тип за пълнолетни лица с умствена изостаналост;
 - център за настаняване от семеен тип за стари хора;
 - б) център за временно настаняване;
 - в) кризисен център;
 - г) преходно жилище;

- д) наблюдавано жилище;
- е) защитено жилище:
 - защитено жилище за лица с психични разстройства;
 - защитено жилище за лица с умствена изостаналост;
 - защитено жилище за лица с физически увреждания;
- 5. Приют;
- 6. Социален учебно-професионален център;
- 7. Звено "Майка и бебе";
- 8. Център за обществена подкрепа;
- 9. Център за работа с деца на улицата;
- 10. Приемна грижа;
- 11. Обществени трапезарии.

Специализирани институции за предоставяне на социални услуги са:

- 1. Домове за деца:
 - а) дом за деца, лишени от родителска грижа;
 - б) дом за деца с физически увреждания;
 - в) дом за деца с умствена изоставалост;
- 2. Дом за пълнолетни лица с увреждания:
 - а) дом за пълнолетни лица с умствена изостаналост;
 - б) дом за пълнолетни лица с психични разстройства;
 - в) дом за пълнолетни лица с физически увреждания;
 - г) дом за пълнолетни лица със сетивни нарушения;
 - д) дом за пълнолетни лица с деменция;
- 3. Дом за стари хора [103].

Във всяка община могат да се разкриват и други видове социални услуги, при необходимост и съобразно потребностите на населението .

Социалните услуги могат да се предоставят краткосрочно или дългосрочно.

Изпълнителният директор на Агенцията за социално подпомагане утвърждава методически ръководства и указания за работа по предоставяне на социални услуги [103].

5.3. Органи по социално подпомагане

Министерският съвет - определя държавната политика в областта на социалното подпомагане.

Министерството на труда и социалната политика разработва, координира и провежда държавната политика в областта на социалното подпомагане.

Агенцията за социално подпомагане към Министерството на труда и социалната политика. Тя се създава за изпълнение на държавната политика в областта на социалното подпомагане. Агенцията за социално подпомагане е изпълнителна агенция към Министерството на труда и социалната политика и е юридическо лице със седалищеСофия.

Агенцията за социално подпомагане се представлява и ръководи от изпълнителен директор. Към изпълнителния директор на Агенцията за социално подпомагане се създава инспекторат.

Териториалните поделения на Агенцията за социално подпомагане са регионални дирекции за социално подпомагане в областните административни центрове и дирекции "Социално подпомагане". В тези дирекции "Социално подпомагане" се създават отдели "Закрила на детето". Дейността, структурата и числеността на персонала на Агенцията за социално подпомагане, броят и териториалният обхват на нейните териториални поделения се определят с устройствен правилник, приет от Министерския съвет по предложение на министъра на труда и социалната политика.

Държавната политика в областта на социалното подпомагане се осъществява в сътрудничество с държавните органи, областните администрации, органите на местното самоуправление и юридическите лица с

нестопанска цел, осъществяващи дейност в обществена полза, които създават условия и съдействат за реализирането на програми и проекти в тази област [90].

Национален осигурителен институт – той е публична институция, която управлява държавното обществено осигуряване в Република България. Националният осигурителен институт администрира задължителното осигуряване за общо заболяване и майчинство, безработица, трудова злополука и професионално заболяване, инвалидност, старост и смърт. НОИ е създаден през 1995г. със Закона за фонд „Обществено осигуряване“ като правоприменик на Главно управление „Социално осигуряване“ Той отчита своята дейност пред Народното събрание на Република България. Институцията е член на Международна асоциация по социално осигуряване. НОИ е юридическо лице, което се състои от Централно управление със седалище в град София и териториални подразделения във всеки от 28-те областни центрове на страната [95].

Главна инспекция по труда – тя е изпълнителна агенция към Министерството на труда и социалната политика. Инспекцията е второстепенен разпоредител с бюджет, като осъществява своята дейност самостоятелно или във взаимодействие с други органи на държавната администрация и може да си сътрудничи с организациите на работниците и служителите и на работодателите, както и с други неправителствени организации. Главната инспекция по труда има следните основни функции:

- контролира спазването на трудовото законодателство;
- упражнява специализирания контрол по спазването на Закона за здравословни и безопасни условия на труд, Закона за насърчване на заетостта, на законодателството, свързано с изпълнението на държавната служба, и правата и задълженията на страните по служебното

правоотношение и на други нормативни актове, когато това е възложено със закон;

- дава сведения и технически съвети на работодателите и на работниците и служителите за най-ефективните методи за спазване на трудовото законодателство и по прилагането на Закона за насърчаване на заетостта [98].

Агенцията по заетостта е изпълнителна агенция към министъра на труда и социалната политика за реализиране на държавната политика по насърчаване на заетостта. Нейните основни функции са:

- регистриране на свободните работни места и на лицата, активно търсещи работа;

- посреднически услуги за осигуряване на заетост;

- съвместно участие с общините и работодателите в разработването на общополезни за общината и държавата дейности;

- участие в разработването и реализацията на програми и мерки за заетост и обучение, насочени към точно определени групи от безработни лица, които по различни причини са по-трудно приспособими на пазара на труда;

- изпълнение, самостоятелно или съвместно с други органи или организации, на проекти и програми в областта на заетостта, професионалното обучение и квалификация, социалната интеграция, финансирани от предприєдинителните фондове на Европейския съюз или от други международни организации (в т.ч. и такива с участие на български ресурси);

- защита и запазване на заетостта;

- организиране на квалификационно и мотивационно обучение за безработни и заети лица;

- посредническа дейност за заетост на български граждани в чужбина и на чужденци в България;

- анализиране на търсенето и предлагането на пазара на труда и прогнозиране на евентуалните промени в него [97].

Териториални поделения на Агенцията по заетостта са **Бюра по труда (Регионални служби по заетостта)** - обхващат целева група регистрирани безработни, работодатели, търсещи работа, заети лица. Дейността на Бюрата по труда е свързана с насърчаване на заетостта, защита на пазара на труда, консултиране, тренинги за мотивация и умения, обучение на зетите лица, посредничество, психологична подкрепа, професионално ориентиране, стимулиране на активност, информираност за работа в страната и в чужбина, правна дейност, планиране на програми и мерки за насърчаване на заетостта.

6. Управление на базите в социалната система

Теории на организацията и управлението

Под **управление** е прието да се разбира дейността, осигуряваща планомерно и целенасочено взаимодействие с обекта на управлението. В зависимост от институцията, в която се изпълнява управлението като дейност – обектът на управлението е представен от един или друг вид дейност. Управлението винаги се упражнява в една или друга социална организация – училище, институт, завод и други. Особен обект на управление е дейността на хората, обединени от колективния труд [20,с.7-8].

Ф. Даскалова сочи, че [20,с.15] **теорията на организацията и управлението** е сравнително нова. Първоначалните разработки в тази област датират от края на XIX и началото на XX век. Те се появяват като отговор на потребностите на промишлената практика и стремежа към по-големи печалби.

В областта на организацията и управлението от първите американски изследователи най-известен е Ф. Тейлър (1856-1915). Той пръв доказва, че в тази област са приложими точните методи на научното изследване. Ф. Тейлър провежда интересни експерименти за организация на производството, някои от които са с подчертан психофизиологичен характер. В резултат на това успява да получи четирикратно повишение на производителността на труда и с около 60% подобряване качеството на работата. Експериментите включват цялостен план за организиране на работата във фабриката, използване на оптимални оръдия на труда (например сменя вида на машините, материалите), намаляване на работния ден, въвеждане на

две почивки в работния ден, включване на разходка, заплащане според изпълнението на задачата (на акорд, а не надница) и други [20,с.16].

За изпълнение на своите функции управляващата система за контрол трябва да има относително устойчива структура, която във всеки един момент от време да осигурява механизъм за развитие на управленските решения. Самата структура на управленската система може да бъде разгледана като съвкупност от части, които представляват подсистеми. Системата е по-организирана, когато има възможност да устои на въздействия, които я отклоняват от реализация на поставените цели [78,с.24].

К. Спасов [75,с.13] определя мениджмънта като творческа дейност за поставяне и постигане целите на системата (организацията) в условията на променящата се околна среда и ефективно използване на ограничените ресурси. Той е въздействие от страна на управляващата система (субекта) върху управляваната система (обекта) за постигане на поставените цели.

Според А. Ангелов [1,с.18] управлението е целенасочен начин на въздействие върху поведението на дадена организация за достигане на предварително формулирани цели.

Дж. Донъли счита, че [34,с.5] при управлението „един или повече индивиди координират дейността на останалите с цел постигане на определени резултати“.

Второто основно понятие, наред с управлението в контекста на мениджмънта е понятието **организация**. Двете понятия са тясно свързани и взаимно предполагащи се – управлението се дефинира чрез организацията, а организацията – чрез управлението [72,с.27].

Традиционното разбиране за същността на организацията е група от хора, обединени от постигането на обща цел [72,с.27].

Р. Симеонова [72,с.19] очертава основните акценти на управлението. То е дейност, насочена към :

- обединяване и направляване/насочване усилията на група от хора;
- целенасочено въздействие върху поведението на дадена организация, система;
- постигане на определени цели, желани резултати;
- ефикасно и ефективно оползотворяване на ресурсите - материални, финансови, човешки, информационни.

Мениджмънтът на социалните организации и мениджмънтът на социалната дейност в стопанските организации се включват в социалния мениджмънт. Обект на социалния мениджмънт са различните по социално положение лица и социални групи и възникващите отношения по повод производството, разпределението, обмяната и потреблението на социални продукти. Субект на социалния мениджмънт е цялата институционална система на страната на различни равнища на управление – национално, регионално, отраслово, организационно (фирмено), международно – държавни институции (законодателна, съдебна и изпълнителна власт), общински съвети и кметства, неправителствени организации (синдикати, съюзи, фондации, сдружения и други). Развитието на човека като социално същество – цялостното развитие и пълноценната реализация на личността в живота и обществото е основната цел на социалния мениджмънт [72,с.24]

Функции на управлението

Ж. Военкинова пише, че [11,с.67] **функцията отразява серия от актове, явления и свойства, групиране за постигане на даден резултат.** Когато става въпрос за функциите на училището, в това число и на социално - педагогическите заведения се разграничават две основни групи: общи и специфични функции.

Общите функции включват дейности, характеризиращи поведението на социално-педагогическите заведения към обществото и взаимоотношенията със средата в най-общ план.

Специфичните функции обхващат дейности, които са типични за социално-педагогическите заведения като организации. Такива са обучението и възпитанието като водещи дейности в процеса на духовното възпроизводство на обществото [11,с.68].

При анализ на управлението на училището като организация според някои автори се открояват пет, а според други четири универсални функции [20,с.46].

А. Файол извършва първото формулиране и разделение на функциите в сферата на управлението. Пет основни функции се посочват в неговата концепция – планиране, организиране, ръководене, координиране и контрол [20,с.46].

Ф. Даскалова [20,с.46] посочва, че **при анализа на управлението на социално педагогическите заведения се очертават четири основни функции: планиране, организиране, мотивиране и контрол.**

Планирането е основна функция на управлението. Чрез нея се формира стратегията на осъществяване на управленските взаимоотношения. По своята същност планирането е свързано с очертаване на временни граници за реализация на основните дейности в организацията.

Организирането като функция на управлението обхваща система от дейности, които са насочени към структуриране на новосъздадената институция, формиране на взаимоотношения и взаимодействие между елементите на институцията и установяване на динамично равновесие със средата.

Мотивирането като функция на управлението определя поведението на личността, нейните постъпки. Определя общуването, реализирането и активността на личността. Мотивирането е свързано с използване на система от дейности – икономически, организационно-педагогически, психологически, и други с цел да се стимулира професионалната активност на хората в организацията. Една от главните функции на ръководителя е да се познават и изследват мотивите за труд и активност, тяхното съдържание и динамика, механизмите за тяхното формиране.

Контролът като функция на управлението е система от аналитични и оценъчни дейности, чрез които се установяват резултатите от реализирането на целите на организацията. Създават се условия при необходимост да се внасят изменения или правят корекции в дейността.

В съдържателно отношение контролът обхваща всички групи дейности в училището: учебно-възпитателна, организационно-управленска, квалификационна, социално-битова и стопанска, финансова.

Във функционално отношение контролът обхваща всички етапи на дейността: подготовката, реализацията и постигнатите резултати [20,с.46-54].

Съществуват следните видове контрол:

- Предварителен, или така наречения превантивен контрол - чрез него се установява готовността на училището да реализира управленските решения или поставените задачи.

Целта е да се отстранят отрицателните явления още преди или в процеса на основната дейност;

- Текущ контрол – той се извършва по време на осъществяване на решенията, като се следят процесите в различни общности (класове или групи, учители и ученици, стопански и административни специалисти);

- Заключителен контрол – той обхваща резултатите от дейността и се осъществява при завършването на определена група (клас), степен или организационен цикъл [20,с.54].

С. Илиева счита, че [43,с.117] контролът съпътства планирането, обсъждането и вземането на решения в управлението, както и тяхното изпълнение. Той е средство за информация относно съответствието на резултатите от дейността и набелязаните цели, с оглед своевременно внасяне на необходимите корекции в хода на управлението.

Контролът осигурява на органите за управление необходимите данни, чрез механизма на обратната информация. С помощта на контролната информация се проследява за отклонения от установените норми и поведение, правилността и законосъобразността на взетите решения и приетите действия. Контролът е необходимо условие за оценяване на старите и приемане на нови решения в управлението. Той е фактор за оптимизация и корелация на други дейности в управлението [43,с.117].

Методи на управление

Методите за управление на социалните дейности са начините, подходите и способите на въздействие върху управлявания обект с оглед най-ефективно използване на съответния организационен, икономически и социален потенциал и решаването на предварително

поставените задачи в съответната област на социалната политика [47,с.53].

При управлението на съответната социална дейност се прилагат в единство и съчетание организационно-разпоредителни, икономически и социални методи. Тези методи се различават един от друг по формата, обхвата и начина на управленските въздействия [47,с.54].

Организационно-разпоредителните методи – чрез тях се осъществява директно въздействие върху управлявания обект с помощта на разнообразна административна, разпоредителна и организационна дейност, която е съобразена с неговата специфика [47,с.54].

Икономическите методи за управление се основават на приоритетно използване в управлението на пазарните закони, регулатори и форми на организация при въздействието върху икономическите интереси, материалната заинтересованост и поведението на страните, участващи в реализирането на съответната социална дейност [47,с.55-56].

Социалните методи за управление се основават на резултатите от постиженията на редица учени и различни управленски школи. Чрез тях се въздейства върху поведението на участващите в социалното осигуряване и подпомагане, върху безработните лица и лицата с девиантно поведение, върху контингента от лица подложени на насилие и други [47,с.57].

Практически методи - това са методи, използвани при провеждане на практическото обучение по специалност „Социална педагогика“ и са следните:

- наблюдение – използва се за непосредствено възприемане на обекти и явления в обективната действителност с цел тяхното изясняване;
- интервю – при този метод се задават въпроси, той може да се определи като допитване, комуникация и се получават

отговори между двама и повече души. Комуникацията между партньорите е вербална. Целта на интервюто е събиране на информация за изследваното лице;

- консултиране – процесът на консултиране протича като диалог, разговор, беседа, организирани в определени срещи между консултиращият специалист и клиента. По време на тези консултации се анализират силните и слабите страни на клиента, изследват се стереотипи на мислене и модели на поведение. Извършва се проверка кои носят успех и кои представляват трудност за клиента;

- генограма – чрез генограмата се събира и структурира информация за семейството. Тя е графичен образ на семейството, който показва проблемните точки, границите и връзките между поколенията;

- оценка на потребностите – набор от професионални хипотези, становища и заключения, които се формулират на основа на анализ и интерпретация на набраната информация по случая;

- оценка на риска – съществен момент в работата по случай е управлението на риска. Оценката на риска е част от събраната и анализирана информация за клиента и неговото обкръжение. При констатиран риск са нужни спешни мерки за минимизиране или отстраняването му;

- план за действие – това е важен етап в Управлението по случая. Преди съставянето на плана е нужно да се определят рисковете и проблемните зони, ресурсите и отговорниците на посочените дейности. Изпълнението на плана означава реализирането на определени краткосрочни цели;

- социален доклад – целта на всеки доклад е събиране на информация, която да е всеобхватна и обективна. Чрез набраната информация се изгражда картина на ситуацията, в която се намира лицето към момента. В края на всеки

социален доклад може да се предостави препоръка към определени лица или институции;

- беседа – методът на беседата се състои в провеждане на разговор с изследвания човек по интересуващите изследователя въпроси. Тя има непринуден характер и се провежда в подходящи условия;

- работа по случай – използва се за закрила на отделни индивиди и семейства с проблеми. Целта е подкрепа на нуждаещите се, да живеят по-добре чрез промяна на социалното си функциониране в семейството, в групата и общността;

- работа в група – целта на груповия процес е подкрепа и съдействие за удовлетворяване на индивидуалните потребности на всеки член от групата, за социално подпомагане на индивидите при тяхното вграждане в общността;

- работа по проекти – разширява социално-педагогическата практика и дава възможност да се изпробват модели за работа по актуални проблеми. Работата по проекти дава възможност да се развият нови форми на взаимодействие между участниците в тях. Важен момент е включване на неправителствения сектор в грижите за деца и уязвими лица. Осигуряват се реални условия за включване на различни външни организации и доброволци в оказване на помощ на нуждаещите се потребители;

- спомагателни методи – такива са: - личностни въпросници, насочени към самооценката на личността за отделни нейни качества, процеси и състояния; - биографичен метод – изследваното лице описва своята биография; - самонаблюдение – особено значение има за способността на личността сама да извършва процеса на наблюдение върху собствената си личност [42,с.7-35].

Принципи на управлението

Ж. Военкинова [11,с.42] разглежда принципите в организационната структура на управлението на социално-педагогическите заведения.

Принципът е начало, правило, максима, основно ръководно положение [32,с.727].

Към основните общи принципи на управлението на социално-педагогическите заведения се разглеждат следните принципи:

- принципът на целесъобразността - изисква ясно и точно определяне на целите както на цялата система, така и на всички нейни елементи;
- принципът на разделяне на общата цел на отделни цели и обратното за свързването им отново в стройна система;
- принципът за специализация на отделните организационни единици (длъжности) - изисква организационните единици с еднородни задачи да се групират и прегрупират, с цел да се постигне икономичност в цялата дейност;
- принципът на правилното съотношение на задълженията, правата и отговорностите – изисква равностойно определяне на всяка отделна длъжност като цялостна система от задачи. За правилното изпълнение на отделните задължения изисква също и съответни права и компетенции, както и съответен обхват от отговорности;
- принципът за единоначалие на ръководството – характеризира се с йерархична подчиненост на всяка длъжност само на една единствена ръководна длъжност над нея, т. е. на един ръководител;
- принципът за границите на ръководството – има няколко измерения: големината на групата, която може да бъде ръководена от един ръководител се измерва с броя на хората, влизащи в състава и; територията, на която се осъществява дейността на групата, ръководена от един

ръководител; количеството и сложността на конкретните задачи, стоящи пред групата с един ръководител; количеството организационни звена, единици и хора – ръководени от един ръководител. Диапазонът и обхватът на ръководството се отчитат след определянето на броя на хората, ръководени от един ръководител;

- принципът за равновесие на свободата и реда, на самостоятелността и ръководството, на контрола и самоконтрола, на управлението и самоуправлението. Този принцип е основен за всеки педагогически подход и утвърждава съвременния демократичен идеал в науката за управлението [11,с.43-44].

Стилове на управление

В теорията на организацията и управлението едно от основните понятия е стил на управление. Често се използват и други термини, взаимозаменяеми като стратегия на управлението. За да се определи стилът на управление на даден ръководител е необходимо да се има предвид реалната организационна ситуация, в която той работи.

Стилът на управление е преди всичко комплекс от способности и начини за въздействие върху групата ръководени хора, с оглед осъществяване на целите, поставени пред организацията за управление. Това въздействие от страна на ръководителя върху подчинените му се осъществява в определен културен, политически и социален контекст [20,с.38].

К. Генов пише [14,с.442], че: „Под стил на управление следва да се разбира специфичния начин на изпълнение на управленските функции, осъществявани в конкретно време и при конкретни условия.“

Ф. Даскалова и В. Стоименова сочат, че [20,с.38] в теорията на управлението е популярна тезата за

съществуването на един единствен най-добър стил на управление. Това е универсалният стил на управление. Преобладаваща обаче е тезата за дихотомично деление на стиловете на автократични и демократични, или на директивни и интегративни. За най-близък до „универсалния“ се приема демократичният стил на управление.

Още през 30-те години на ХХ век американският психолог К. Левин определя **три типа управленски стилове**: - автократичен, демократичен и пасивен [20,с.39].

При автократичния стил ръководителят автократ издава разпореждания и твърдо държи да се изпълняват, определя какво да работят другите без да вземе под внимание тяхното мнение, поддържа строги дистанции във взаимоотношенията си с подчинените, сам установява наказания и награди.

При демократичния стил на управление ръководителят-демократ разбира добре ролята си на координатор на дейността на хората в институцията, умее да делегира своите права и да ги разпределя. Той цени високо мнението на хората, които ръководи и при оценка на дейността им използва определени критерии.

Пасивният стил се отличава с ненамеса на ръководителя в работата на групата. Този стил е известен още като либерален. Ръководителят - либерал е неспособен да упражнява конкретна власт и контрол над своите подчинени, не може да координира дейността им. Той избягва да оценява подчинените си, независимо дали оценката е положителна или отрицателна [20,с.39-40].

Управлението на социално-педагогическите заведения не е само управление на педагогическия персонал. То е съзнателно, планомерно и целенасочено въздействие върху всички страни на живота в социално-педагогическите

заведения. Това въздействие има за цел да осигури оптимално социално-икономическо и организационно-педагогическо функциониране на процесите на обучение и възпитание на подрастващото поколение [11,с.78].

Управленска информация

В управленската информация на социално-педагогическите заведения се включват различни видове информация. Освен педагогическата се използват още и социална, психологическа, административна, здравна, материално-техническа информация [11,с.78].

Необходимо е училищният ръководител да притежава богат професионален опит, за да упражнява своята професия. При осъществяване на своите функции ръководителят си взаимодейства със следните социални групи: педагози, родители, ученици, ръководители на институции, културни организации и други [11,с.121].

Общуването е основният механизъм при професионалната дейност на училищния ръководител. То служи за обмяна на информация. Чрез него ръководителят осъществява взаимодействието си със социалните партньори [11,с.121].

Управление на възпитателните училища-интернати и социално-педагогически интернати

Управлението на възпитателните училища-интернати се осъществява от неговите ръководни органи – директор и помощник директор. Те изпълняват управленски функции, подпомагани от колективни и съвещателни органи. Ръководните органи организират изпълнението на

училищните технологии и вземат управленски решения [48,с.48].

Освен за осъществяването на установените в Закона за народната просвета и Правилника за прилагане на Закона за народната просвета права и задължения директорът на възпитателното училище-интернат и на социално-педагогическия интернат като орган на управление носи отговорност и за:

- осигуряването на постоянен денонощен надзор над учениците;
- осъществяването на контакти с инспекторите на детските педагогически стаи, районните полицейски управления, местните комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, Централната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, районната прокуратура, Главна дирекция "Национална полиция", сектор "Детска престъпност" към Министерството на вътрешните работи, отделите за закрила на детето и др.;
- писменото уведомяване на районните полицейски управления, инспекторите на детските педагогически стаи и местните комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните за бягствата на учениците, в срок до 24 часа;
- разрешаването на учениците да напускат училището за почивните дни, празниците, ваканциите и през учебно време след писмено съгласуване с местните комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, инспекторите на детските педагогически стаи, отдела за закрила на детето по местоживеенето му, родителите или лицата, които ги заместват;
- определянето и спазването на процедура за предаване на учениците на родителите или на лицата, които ги заместват;

- провеждането на среща за запознаване на новопостъпилния ученик с неговите права и задължения, както и с условията и реда в училището, за което се изготвя протокол;
- писменото уведомяване на съответния регионален инспекторат по образованието за необходимостта от ресурсно подпомагане за ученика при постъпване на ученик със специални образователни потребности [100].

Управление на социалните учебно-професионални заведения

Управлението на социалните учебно-професионални заведения се извършва въз основа на Правилник за дейността им, издаден от Министерството на труда и социалните грижи и обн. ДВ. Бр.1 от 1992г., както и на базата на вътрешни документи – Правилник за вътрешния трудов ред, длъжностни характеристики и други [48,с.65].

Съгласно Правилника за дейността на социалните учебно-професионални заведения ръководството на СУПЗ се осъществява от директора (в негово отсъствие от помощник-директорите), Колегиума и Педагогическия съвет. Директорът отговаря за организацията на цялостната дейност на СУПЗ, в т.ч. за учебно-възпитателния процес, финансовата и трудовата дисциплина. Директорът назначава и уволнява целия персонал на СУПЗ с изключение на помощник директорите [101].

Директорът разработва и след обсъждане в Колегиума утвърждава Правилник за вътрешния ред, с който се уреждат:

- правата и задълженията на колективните органи за ръководство на СУПЗ- Колегиума и Педагогическия съвет, и техният състав;
- организацията на учебно-възпитателния процес;

- правата и задълженията на курсистите, учителите, възпитателите, работниците и другия персонал;
- начинът и редът за приемане и изписване на курсисти от пансиона;
- изискванията за хигиена и безопасност на труда;
- дисциплинарните правила, видът и размерът на санкциите, които могат да бъдат налагани на курсистите, както и правата им в случай на санкциониране;
- организацията на медицинската рехабилитация и на културотерапията.

Колегиумът е колективен орган на управление, в който влизат директорът, помощник-директорът (директорите), главният счетоводител, представители на синдикалните организации [101].

Колегиумът разглежда и решава въпроси, свързани със:

- плановете и отчетите за работата на заведението;
- изготвянето на проектобюджета и разходването на бюджетните средства;
- организацията на учебната и производствената практика, в т.ч. доставката на материали и пласмент на продукцията;
- мерките за изпълнение разпорежданията на Министерството на труда и социалните грижи, Министерството на образованието и науката, Министерството на здравеопазването и други министерства;
- квалификацията на кадрите и повишаване качеството на работата като цяло;
- здравословното състояние на курсистите и мерките за подобряването му;
- бита и храненето на курсистите;
- поведението на курсистите, предложенията за награждаването или санкционирането им;
- предложенията на синдикалните организации, свързани с професионалната дейност и трудовите правоотношения в колектива;

- проектите за разширение на учебно-професионалното заведение, реконструкцията и модернизацията му;
- други въпроси, предложени от колектива или от отделни негови членове.

Заседанията на Колегиума се провеждат всеки месец [101].

Педагогическият съвет е колективен съвещателен орган по въпросите на учебно-професионалната и възпитателната дейност на курсистите.

В него участват директорът, помощник-директорът - председател, учителите, възпитателите, здравният работник и социалният работник.

Педагогическият съвет осъществява своята дейност по годишен план. Той разглежда и взема или предлага решения за:

- разпределението на учебния материал по учебни срокове и учебни часове;
- учебно-професионалната и възпитателната работа с курсистите за всеки учебен срок и за цялата година, подготовката за изпити, преминаването на курсистите в по-горен курс;
- поведението на курсистите, награждаването, налагането на дисциплинарни наказания или освобождаването от СУПЗ;
- приемането на отчетите на учителите и възпитателите за учебно-професионалната и възпитателната работа и за дисциплината на курсистите;
- актуалните проблеми на обучението и възпитанието и по провеждането на мероприятия, свързани с педагогическата просвета;
- анализа на здравното състояние на курсистите;
- подготовката на СУПЗ на новата учебна година.

Освен посочените по-горе дейности, педагогическият съвет разработва, обсъжда и дава предложения пред компетентните органи за:

- учебните програми и планове, тяхното изменение и допълнение, включително и за учебни планове и програми при откриване на нови специалности;
- продължителността на курса на обучение за различните специалности и за степента на образование, с което се приемат курсистите.

Решенията на Колегиума и на Педагогическия съвет се вземат с обикновено мнозинство.

Протоколите от заседанията на Колегиума и на Педагогическия съвет се водят в специални книги и се подписват от директора, съответно помощник-директора, и от секретарите на Колегиума и Педагогическия съвет. Книгите се съхраняват от помощник-директора на СУПЗ. Ксерокопие от заседанието на педагогическия съвет се изпраща на директора. Изпълнението на решенията се контролира от директора, съответно от помощник-директора по учебно-възпитателната работа [101].

Управление на домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа

Ръководството на домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа се осъществява от директор, подпомаган от педагогически съвет и две комисии – за даренията и за борба с противообществените прояви в училище. Колективен орган за детското самоуправление е общото събрание, което се свиква от директора в началото на учебната година. Общото събрание утвърждава домсъвета като орган на детско самоуправление. Неговите представители присъстват на заседания на педагогическия съвет [48,с.78].

В домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа, задължително се водят всички документи, съгласно Правилника. За нормалното

функциониране на дома от най-съществено значение са следните вътрешно-ведомствени документи:

- Наредба за определяне броя на децата в групите и паралелките в системата на МОН;
- Инструкция за запазване на ведомствената тайна;
- Брой на обслужвания персонал в зависимост от броя на децата [48,с.78].

Управление на домовете за медико-социални грижи за деца

Съгласно чл.24, ал.1 от Правилника за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца ръководството на тези домове се осъществява от директор с висше образование по медицина и призната медицинска специалност и с придобита квалификация по здравен мениджмънт.

Директорът на дома се назначава от министъра на здравеопазването след проведен конкурс по реда на Кодекса на труда. Домът може да има заместник-директор, който е с висше образование по медицина, психология или икономика

Директорът изпълнява следните задължения:

- ръководи, контролира и отговаря за цялостната дейност на дома;
- представява дома пред всички държавни и общински органи, пред организации, физически и юридически лица в страната и в чужбина;
- отговаря за целесъобразното и законосъобразното изразходване на бюджета на дома за съответната година в съответствие с утвърдените разходи по Закона за устройството на държавния бюджет;
- утвърждава постоянните и мултидисциплинарните екипи и определя ръководителите на последните;

- отговаря за редовното изпълнение на имунизационния календар;
- отговаря за изработването и осъществяването на индивидуалните планове за психомоторно развитие, обучение и перспектива на отглеждане на всяко дете;
- осигурява при възможност ежедневно посещение в най-близката детска ясла или детска градина на децата от дома, навършили 2-годишна възраст и чието състояние позволява това;
- осигурява провеждането на профилактични прегледи и диспансерно наблюдение на децата от дома;
- води книга за движението на децата (уч. форма 124);
- отговаря за хигиенния и противоепидемичния режим;
- утвърждава правилник за вътрешния ред на дома [102].

Управление и деинституционализация в Република България

В България все още остава висок дялът на децата, които се отглеждат в специализирани институции, въпреки политиката на страната на деинституционализация, която се развива от 2000г. Отглеждането в институции има своите негативни ефекти върху децата и се отличава с висока финансова и социална цена.

Деинституционализацията е процес на замяна на институционалната грижа за деца с грижа в семейна или близка до семейната среда в общността, като не се ограничава само до извеждане на децата от институциите. Това е процес на предотвратяване на настаняванията на децата в институциите и създаване на нови възможности за децата и семействата да получат подкрепа в общността.

Политиката на държавата е насочена към създаване на алтернативни грижи за деца, изключващи настаняването им

в институция. Реформата в областта на закрила на детето има за цел създаване на условия за отглеждане на всяко дете в семейна среда. Постигнатите резултати в социалната сфера бяха признати и от Европейската комисия в редовните и доклади за напредъка на България в процеса на присъединяване към общността [64,с.4].

Ж. Жечев [36,с.35] разглежда деинституционализацията в тесен и в широк смисъл на думата. В тесен смисъл деинституционализацията е намаляване на дела на хората, обгрижвани в институциите, чрез връщането им в семейна среда или в развита мрежа от услуги в общността. В широк смисъл това е процес, при който основополагащ става интересът на клиента и системата функционира, поставяйки в центъра си клиента, а не институционални интереси.

Процесът на деинституционализация започва през 2000г., като върху неговото развитие оказва силно влияние подготовката на България за членство в Евросъюза. Правната рамка на социалните услуги в страната се определя от Закона за социалното подпомагане и правилника за неговото приложение. Законът е приет през 1998г. и регламентира органите за управление на услугите, начина на финансиране, доставчиците и условията, на които трябва да отговарят. Създаването и развитието на социалните услуги в общността се основават на приетите Областни и Общински стратегии за социални услуги. За изпълнение на общинските стратегии ежегодно се приема годишен план за развитие на социалните услуги на общинско ниво. Планът се предоставя на изпълнителния директор на Агенция за социално подпомагане. Той взема решение за промяна на вида и промяна на капацитета на социалните услуги, когато са делегирани от държавата дейности. В случаите на закриване на социални услуги за деца, задължително се изисква и становище на председателя на Държавната агенция за закрила на детето [36,с.37-38].

Процесът на деинституционализация на грижите за деца в България започва реално през 2000г. с приемане на Закона за закрила на детето. Този закон е основният специализиран закон в българското законодателство и регламентира държавната политика спрямо децата в риск [36,с.39].

От 2003г. социалните услуги са децентрализирани и управлението им се прехвърля от държавата към общините, като делегирана от държавата дейност. Финансирането на делегираните дейности се определя на база на финансови стандарти за социални услуги [36,с.42-43].

Разработен е Национален план за действие за реформа в институционалната грижа за деца в Република България за периода 2008г. - 2011г. с цел ускоряване на процеса на деинституционализация. Планът е приет от Министерския съвет.

През 2008г. Народното събрание приема Национална стратегия за детето за периода 2008г. - 2018г. Основната цел на тази стратегия е да се гарантира правото на всяко дете да живее в семейна среда [36,с.42-43].

През 2010г. се приема от Министерския съвет Националната стратегия „Визия за деинституционализацията на децата в Република България“. Стратегията е насочена към подкрепа на семействата и създаване на най-добри условия за развитие на децата и реализиране на техния потенциал. Въз основа на този стратегически документ в дългосрочен план се очаква преминавайки през значителното намаляване на броя на децата в институциите, да се достигне до пълното закриване на класическия тип институции [36,с.43].

В процеса на деинституционализация важна роля има предоставянето на социални услуги в общността в подкрепа на семействата. По този начин се насърчават общините да създават социални услуги, които отговарят на конкретните нужди на общността.

Важни политически решения за развитие на определени социални групи в обществото и грижата към тях са Стратегията за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания 2008г. – 2015г. и План за действие за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания 2008г. – 2009г., Политика за психично здраве на Република България за периода 2004г. – 2012г., Стратегия за децентрализация и програма за изпълнението на стратегията 2006г. – 2009г. [36,с.44].

Р. Михайлова сочи, че [64,с.64] към настоящият момент в страната действа Закон за закрила на детето. В този закон настаняването в институция се разглежда като крайна мярка за закрила на детето, след като са изчерпани възможностите на мерките за закрила в семейна среда. През 2000г. – 2003г. е приета правителствена стратегия и план за действие за закрила на правата на децата. Те предвиждат намаляване на броя на децата, постъпващи в институциите чрез превенция на изоставянето и реинтеграция на децата в семейна среда, както и подобряване на условията на живот на децата оставащи в институциите.

Г. Димитрова пише, че [31,с.122] държавата провежда целенасочена реформа в сферата на социалните услуги от 2000г. Тя стартира първо в сферата на социалните услуги за деца и след това преминава и към услугите за други възрастни групи. Реформата е насочена към децентрализация на социалните услуги и преминаване към създаване на социални услуги в общността, които индивидуализират подхода към хората и групите в риск. Целта е интегрирането им в социални общности. Общините поемат отговорността за управлението на социалните услуги на местно ниво.

До 2000г. държавата е единственият доставчик на социални услуги. С приемането на Закона за социалното подпомагане през 2002г. са регламентирани и останалите

участници в процеса на управление и доставка на социалните услуги – общини, неправителствени организации и бизнеса от България и останалите членки на ЕС. Опитът на страните от ЕС с развити системи на социални услуги показва, че качествените услуги са там, където се обединяват усилията и ресурсите на централна, местна власт и частни доставчици [36,с.81].

Проекти по деинституционализацията са:

-проект „И аз имам семейство“, изпълняван от Агенция за социално подпомагане и финансиран от ОП „Развитие на човешките ресурси“;

-проект „Детство за всички“, изпълняван от Държавна агенция за закрила на детето, по ОП „Развитие на човешките ресурси“ ;

-проект „Посока: Семейство“, изпълняван от Министерство на здравеопазването и финансиран по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси.

Целта на проектите е децата от домовете да бъдат настанени в приемни семейства [36,с.69].

С различни постановления на Министерски съвет и заповеди на изпълнителния директор на Агенцията за социално подпомагане са закрити домове за деца.

Например през 2015 година са закрити следните социални заведения:

С постановление № 176 от 10 юли 2015 г. на Министерския съвет се закрива Домът за медико-социални грижи за деца – Ветрен, община Септември и Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Разград, считано от 15 юли 2015г.

Разходите за ликвидация на лечебните заведения се изплащат от бюджета на Министерството на здравеопазването. Активите, пасивите, архивът, както и правата и задълженията на закритите домове се поемат от Министерството на здравеопазването.

Със сумата на неусвоените разходи към 31 юли 2015г. по бюджета на Министерството на здравеопазването за 2015г. за Дома за медико-социални грижи за деца – Ветрен, община Септември и Дома за медико-социални грижи за деца – гр. Разград, при необходимост през 2015г. **чрез централния бюджет се осигурява финансиране на социални услуги в общността за деца** – делегирани от държавата дейности, по реда на чл. 43, ал.2 от Закона за публични финанси [22с.9].

С **постановление № 208 от 10 август 2015 г. на Министерския съвет** се закриват: Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Габрово, Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Монтана, Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Пазарджик, Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Перник, Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Пловдив, Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Русе, Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Търговище и Домът за медико-социални грижи за деца „Света Параскева“ – гр. София, считано от 01 октомври 2015г.

Разходите за ликвидация на лечебните заведения се изплащат от бюджета на Министерството на здравеопазването. Активите, пасивите, архивът, както и правата и задълженията на закритите домове се поемат от Министерството на здравеопазването.

Кметовете на общините Габрово, Монтана, Пазарджик, Перник, Пловдив, София, Русе и Търговище в срок до 30 дни от влизането в сила на това постановление предприемат необходимите действия за приемане на **решения от общинските съвети за откриване като местна дейност на социалната услуга - Център за настаняване от семеен тип за деца/младежи с увреждания**, съгласно изискванията на чл.41, ал. 2, т.2 от Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане [23,с.2-4].

Изградените центрове в градовете Габрово, Монтана, Пазарджик, Перник, Пловдив, София, Русе и Търговище са по Проект „Преструктуриране на ДМСГД“, финансиран по Оперативна програма „Регионално развитие“ 2007г. – 2013г. във връзка с изпълнение на схема „Шанс за щастливо бъдеще“ по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2007г. – 2013г. В централите се допуска настаняването в социални услуги в общността от резидентен тип на деца/младежи с увреждания с потребност от постоянни медицински грижи [23,с.2-4].

Със заповеди на изпълнителния директор на Агенцията за социално подпомагане от 1 август 2015г. престанаха да функционират три специализирани институции за деца - два дома за деца с умствена изостаналост в община Стара Загора и дом за деца, лишени от родителска грижа в община Павликени. Дейностите по закриването на домовете са планирани и реализирани в партньорство и сътрудничество между регионалните дирекции за социално подпомагане, дирекциите „Социално подпомагане“, общинските администрации.

Закриването на домовете се реализира в изпълнение на Националната стратегия "Визия за деинституционализация на децата в Република България", в която е заложено закриването на всички домове. С цел осигуряване на възможност децата да бъдат отглеждани в семейна и близка до семейната среда се разкриват нови резидентни услуги, в т.ч. децата в риск се интегрират в семейна или близка до семейната среда [91].

Със заповед на изпълнителния директор на Агенцията за социално подпомагане (АСП) от септември 2015г. се закриват две преходни жилища за деца над 16 години в град Ямбол. Всички потребители на услугата са изведени, като част от тях са реинтегрирани в семействата си, а други са настанени в алтернативни резидентни

социални услуги - центрове за настаняване от семен тип. Преходните жилища са социални услуги от резидентен тип, в които децата и младежите получават квалифицирана подкрепа за придобиване на знания и умения за самостоятелен живот. Със закриването на социалните услуги от резидентен тип общините изпълняват своите ангажименти, описани в областните и общинските стратегии за развитие на социалните услуги.

Паралелно със закриването на специализираните институции се извършват периодични оценки и анализи за състоянието на предоставяните услуги в общността, позволяващи предприемането на своевременни действия, които да гарантират качеството на грижа на децата.

АСП продължава изпълнението на реформата в грижата за децата, като прилага индивидуален подход и се стреми да защити правата и интересите на всяко дете и младеж [92].

С постановление № 329 от 30 ноември 2015г. на Министерския съвет се закрива Домът за медико-социални грижи за деца – гр. Шумен, считано от 10 декември 2015г.

Разходите за ликвидация на лечебното заведение се изплащат от бюджета на Министерството на здравеопазването. Активите, пасивите, както и правата и задълженията на закрития Дом за медико-социални грижи за деца – Шумен се поемат от Министерството на здравеопазването.

Със сумата на неусвоените разходи по бюджета на Министерството на здравеопазването за 2015г. за Дома за медико-социални грижи за деца - Шумен при необходимост **чрез централния бюджет се осигурява финансиране на социални услуги в общността за деца** по реда на чл. 43, ал.2 от Закона за публични финанси [25,с.43-44].

През 2016 година продължават да се закриват социални заведения.

С постановление № 263 от 14 октомври 2016г. на Министерския съвет се закрива Домът за медико-социални грижи за деца – Златица, считано от 1 ноември 2016 г. [24,с.17].

С постановление № 338 от 2 декември 2016г. на Министерския съвет се намаляват утвърдените разходи по бюджетна програма „Медико-социални грижи за деца в неравностойно положение, майчино и детско здравеопазване“ с 3 860 290лв. [26,с.47].

На заседание на Общински съвет гр. Севлиево от 30 май 2017г. е взето решение за закриване на Дома за деца лишени от родителски грижи „Велика и Георги Ченчеви“ [99].

В началото на процеса на деинституционализация в България по данни на Агенцията за социално подпомагане през 2001 г. децата в социални домове са били около 35000 [88].

Според анализ, изготвен от експертите на АСП, е налице устойчива тенденция да намалява броят на настанените деца в институциите, като този процес е успореден с разширяване на мрежата от резидентен тип услуги.

Към 31.12.2012 г. общият капацитет на домовете за деца, лишени от родителска грижа е 2916 места, като заети са били 2361. Капацитетът на домовете за деца с увреждания е 1372, заетите места са 1185.

Към 31.12.2016 г. общият капацитет на домовете за деца, лишени от родителска грижа е 696 места, от които заети са 479, а домове за деца с увреждания вече не съществуват.

За тези пет години 2012 г. – 2016 г. общият капацитет на специализираните институции - домове за деца, лишени от родителска грижа и домове за деца с увреждания е намалял с 84 %, съответно заетите места – с 86 %. Функциониращите специализирани институции за деца в

края на 2012 г. са били 122, а в края на 2016 г. са 42, това намаление е с 66 %.

Едновременно със закриването на институциите значително нараства броят на социалните услуги, предоставяни в общността и от резидентен тип, които са алтернатива на институционалната грижа за деца.

През 2012 г. в България са функционирали 338 социални услуги за деца с капацитет от 8769 места, от които от резидентен тип 124, с капацитет 1375 места.

През 2016 г. социалните услуги са 605 с капацитет 13 462 места, в това число от резидентен тип 320, с капацитет 3949 места.

Увеличението на социалните услуги в общността се дължи на разкриването на нови услуги от резидентен тип в сравнение с останалите социални услуги. Данните показват, че през 2016 г. функциониращите социални преходни жилища, центрове за настаняване от семеен тип, кризисни центрове и приюти са с 39% повече от 2012 г.

До 2025г. по данни от експерти на Агенцията за социално подпомагане предстои да бъдат закрити всички специализирани домове за деца [89].

Към 30.04.2018г. в страната функционират общо 5 специални училища за ученици с девиантно поведение - един социално-педагогически интернат в село Варненци, обл. Силистра и четири възпитателни училища-интерната - в село Керека, обл. Габрово, в село Завет, обл. Разград, в гр. Ракитово, обл. Пазарджик и в село Подем, обл. Плевен. Общият брой на учениците в тях към 30 април 2018 год. е 112, като в социално-педагогическия интернат е 23 [93].

Към 01.09.2018г. домове за деца, лишени от родителска грижа от I до XII клас в България вече са закрити.

Динамиката на специалните училища в България за периода 2012г.-2018г. по данни от Националния статистически институт е представена в две таблици [94].

СПЕЦИАЛНИ УЧИЛИЩА ПО ВИД за периода 2012г.-2017г.

(Брой)

Учебна година	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
Общо Специални училища	72	71	68	64	61
Оздравителни	10	11	10	7	3
За деца с умствена изостаналост	48	47	46	46	47
Възпитателни училища интернати (ВУИ)	4	4	4	4	4
Социално-педагогически интернати	4	3	2	2	2
За деца с увреден слух, с нарушено зрение и логопедични	6	6	6	5	5

СПЕЦИАЛНИ УЧИЛИЩА ПО ВИД към 30.04.2018г.

(Брой)

Учебна година	2017/18
Общо Специални училища	10
Възпитателни училища интернати (ВУИ)	4
Социално-педагогически интернати	1
За деца с увреден слух, с нарушено зрение	5

По информация от Министерството на образованието възпитателното училище-интернат "Св.Св. Кирил и Методий" в село Керека, обл. Габрово предстои да бъде закрито от началото на учебна година 2018/2019.

Деветте настанени в него деца са преминали през индивидуална оценка. Три от тях ще бъдат реинтегрирани в семейна среда, след като възпитателните им мерки бяха прекратени. Едно от децата ще бъде насочено към социална услуга, а останалите ще бъдат прехвърлени във възпитателните училища-интернат в село Завет, област Разград и в Ракитово, област Пазарджик.

В България остават четири интерната – социално-педагогическият интернат в село Варненци, област Силистра и три възпитателни училища-интернати в селата Завет (Разград), Ракитово (Пазарджик) и Подем (Плевен). В тях от следващата учебна 2018/2019 ще учат общо 86 деца.

С това Министерството на образованието и науката продължава политиката си за деинституционализация в България[96].

Алтернативи на институционалната грижа за деца

- **Реинтеграция в биологичното семейство** – това е най-добрият вариант за детето. За да бъде успешна реинтеграцията се изисква продължителна и усилена предварителна социална работа, както с родителите, така и с детето. Отделите закрила на детето изготвят индивидуален план за всяко дете при подготовката му за интегриране и реинтегриране, като се има предвид положението на биологичното семейство, социалния статус, здравословни проблеми, преодолени ли са проблемите в живота на семейството, довели до настаняване на детето в институция. Планът отчита рисковите фактори при подготовката на реинтеграция в семейството. Възпитателят подготвя детето за среща със семейството. По достъпен начин на детето се предоставя информация за семейството. Работи се за подготовка за напускане на съответното социално заведение. Работи се за подготовка на семейството за среща с детето. Установява се контакт между детето и биологичното му семейство [36,с.52].

- **Настаняване на детето в семейство на родственици или близки** – това е възможност за детето да живее в семейна среда. Семейната среда е биологичното семейство на детето или семейството на осиновителите, бабата и дядото или близките на детето, или приемно семейство, съгласно допълнителните разпоредби на Закона за закрила на детето. Интеграцията в семейство на роднини или близки е добър вариант за детето, в който то остава в позната за него среда [36,с.53].

- **Осиновяване** – в страната има много семейства, които искат да осиновят дете. Осиновяването осигурява на детето семейна среда и адекватни грижи. Усилията на държавата са насочени към националните осиновявания. В България се

прилага въведеното от Хагската конвенция изискване - международното осиновяване да се приема само когато няма подходящи кандидат-осиновители и други възможности за отглеждане на детето в страната. Дете, което е получило най-малко три отказа от български кандидат-осиновители или е било вписано в националния регистър повече от една година се включва в регистър за международни осиновявания. Важни органи в процеса на осиноваване са Съветите по осиновяване, създадени към всички регионални дирекции за социално подпомагане в страната и Съветът за международни осиновявания към Министерството на правосъдието [36,с.54].

- **Настаняване в приемно семейство** – приемната грижа е социална услуга за деца, акт на държавната политика за закрила на детето и се предоставя по утвърдени единни държавни критерии и стандарти, регламентирани в Закона за закрила на детето и Правилника за неговото приложение, Наредба за условията и реда за кандидатстване, подбор и утвърждаване на приемни семейства и настаняване в тях, Наредба за критерии и стандарти за социални услуги за деца.

Приемното семейство са двама съпрузи или отделно лице, при което се настанява детето за отглеждане и възпитание съгласно договор. Условията и редът за кандидатстване, подбор и утвърждаване на приемни семейства и настаняване на деца в тях се определят с наредба на Министерски съвет по предложение на министъра на труда и социалната политика. Процедурата по подбор и оценка се извършва от органите за закрила на детето на местно ниво – отделите „Закрила на детето“ в дирекции „Социално подпомагане“. Те предлагат професионална подкрепа и контролират качеството на предоставянето на социална услуга [36,с.55-56].

- **Социални услуги, резидентен тип** – това е последният възможен етап в процеса на деинституционализиране на едно дете от институция. Когато е невъзможно настаняване в семейство, детето се настанява в услуга от резидентен тип. Услугите от резидентен тип са услуги, които предлагат среда за живот, максимално близка до семейната и в нея живеят не повече от 15 клиента, съгласно Закона за социалното подпомагане и Правилника за неговото приложение.

В страната са развити следните услуги от резидентен тип: - център за настаняване от семеен тип, център за временно настаняване, кризисен център, преходно жилище, защитено жилище, наблюдавано жилище, приют.

В България през последното десетилетие се изградиха стотици резидентни услуги, които поемат децата от институциите. В последните години бяха утвърдени финансови стандарти за социални услуги, чрез които държавата определя обема на предоставяните средства за всяко дете, ползващо социална услуга от резидентен тип.

В Центровете за настаняване от семеен тип децата живеят в малка къща, те посещават училище, срещат се с приятели от квартала. В България първият център е открит през 2007г. В страната до юни 2009г. общият брой на такива центрове е 26.

Защитените жилища са малки къщички или разпръснати в града апартаменти. Те работят на принципа на малката група и развиват самостоятелност [36,с.58-59].

7. Финансиране на социално-педагогическата дейност в базите от социалната система

Социалните услуги са дейности за подпомагане на лица и семейства, които са затруднени или не могат да задоволят своите основни жизнени потребности. Социалните услуги се осъществяват от заведения за социални услуги, които могат да бъдат държавни, общински, частни или със смесено участие.

Видове заведения за социални услуги, според финансирането им:

- заведенията за социални услуги, които се финансират от държавния бюджет, са държавни;
- заведенията за социални услуги, които се финансират чрез общинските бюджети, са общински;
- заведенията за социални услуги, които се откриват и финансират от физически или юридически лица, са частни.

Организациите с нестопанска цел имат право да извършват социални услуги, като таксите, които получават от лицата и които превишават разходите, съгласно годишния счетоводен отчет се привеждат във фонд „Социално подпомагане“. След защита на проект същите тези организации, при условие че са лицензирани могат да кандидатстват за средства от фонд „Социално подпомагане“ [45,с.51].

За извършените социални услуги в общинските заведения се внасят ежемесечно такси по извънбюджетната сметка на Общинска служба за социално подпомагане до 25-то число на месеца, следващ месеца за който се отнасят. Набраните приходи от тях се разходват пряко за нуждите на заведението, което ги е събрало за покриване на разходите за храна или за горива и енергия [45,с.58].

Общинската служба за социално подпомагане в края на всеки месец уведомява финансовия отдел на общината за

размера на събраните такси и извършените разходи от всяко заведение за социални услуги от предходния месец. По същата извънбюджетна сметка на Общинска служба за социално подпомагане се отчитат и средствата от помощно-стопанската дейност в социалните учебно-производствени заведения. За тези средства се съставя годишна приходо-разходна сметка, която се приема от Общинския съвет заедно с общинския бюджет по реда на Закона за общинските бюджети. Неизразходваните средства към 31 декември на текущата година се прехвърлят като наличност за следващата година и се ползват по предназначението на сметката [45,с.58].

Таксите от ползваните услуги на държавните заведения от системата на социалното подпомагане се внасят ежемесечно по бюджетната сметка на Националната служба за социално подпомагане [45,с.58].

Съгласно чл. 86, ал. 1 от Закона за местните данъци и такси (Изм. - ДВ, бр. 119 от 2002 г., в сила от 01.01.2003 г.), лицата, ползващи общински социални услуги, заплащат месечна такса в размер на съответстващата реална издръжка на едно лице.

Реалната издръжка на едно лице включва месечните разходи за храна, постелен инвентар и облекло, перилни и хигиенни материали, транспортни разходи за разнасяне на храната, както и съответната част от общите разходи за електрическа и топлинна енергия, вода, канализация и битови отпадъци, с изключение на даренията и завещанията от местни и чуждестранни физически и юридически лица [105].

Дължимите такси се удържат от личните доходи на лицето.

На лицата, обслужвани в системата за социални услуги се оставя за лични разходи сума не по-малко от:

- двадесет на сто от личните доходи на настанените в домовете за умствено увредени лица и в домовете с психични разстройства;
- тридесет на сто от личните доходи на настанените в домовете за стари хора, в домовете за лица с физически увреждания и в домовете за лица със сетивни нарушения;
- четиридесет на сто от личните доходи на обслужваните в системата на домашния социален патронаж и дневните домове за социални грижи;
- петдесет на сто от личните доходи на приетите за обучение в социалните учебно-професионални комплекси над 18-годишна възраст и за деца над 16-годишна възраст, настанени в заведения за деца.

Когато оставащата част от личните доходи е недостатъчна за покриване на таксата, разликата е за сметка на бюджета на общината, в която е открит домът или друга форма на социалното обслужване [45,с.59].

Не се заплаща такса за децата под 16 години, настанени в социалните заведения и в дневните домове и за децата под 18 години, обучаващи се в социални учебнопрофесионални комплекси.

Не се заплаща такса от лицата, настанени за временно пребиваване в разпределителните домове и приюти, а също от децата със здравни и социални проблеми, настанени за краткосрочен възстановителен отдих в детски селища.

Лицата, настанени в частни пансионни или социални патронажи, заплащат суми по договаряне.

Дължимите такси в публичните заведения за социални услуги се начисляват и събират от длъжностните лица в съответните заведения и се внасят в общинския бюджет до 10-то число на месеца, следващ месеца, за който се дължат. Отнасят се по специална партида на съответното заведение за социални услуги.

Лечението на настанените в социалните заведения се урежда при условията и по реда на Закона за здравното осигуряване. Средства се осигуряват от бюджета на заведението, в случаите на доплащане от лицата за предписаните им медикаменти, ако личният доход на съответното лице не е по-висок от двойният размер на гарантирания минимален доход [45,с.60].

В съответствие с чл. 18 от Закона за социалното подпомагане социалните услуги се извършват от :

-държавата;

-общините;

- българските физически лица, регистрирани по Търговския закон и юридически лица;

- физическите лица, извършващи търговска дейност и юридическите лица, възникнали съгласно законодателството на друга държава - членка на Европейския съюз, или на друга държава от Европейското икономическо пространство.

Физическите и юридическите лица могат да предоставят социални услуги на територията на Република България само след вписване в регистър към Агенцията за социално подпомагане.

Физическите и юридическите лица могат да предоставят социални услуги за деца до 18 години на територията на Република България след издаване на лиценз от председателя на Държавната агенция за закрила на детето и вписване в регистъра на Агенцията за социално подпомагане [37].

Финансиране на социалните заведения, съгласно Наредба № 4 от 16.03.1999 г.

С Наредба № 4 от 16.03.1999г. на министъра на труда и социалната политика са уредени организацията на дейността на заведенията за социални услуги, видовете

услуги, предоставяни в тях, както и условията и редът за извършването им.

Съгласно Наредба № 4 от 16.03.1999г заведенията за социални услуги са държавни, общински, частни и със смесено участие.

Държавни по смисъла на тази наредба са заведенията за социални услуги, които се финансират от държавния бюджет чрез Националната служба за социално подпомагане. Ползваната от тях материална база е публична държавна собственост.

Общински са заведенията за социални услуги, които се финансират чрез общинските бюджети. Ползваната от тях материална база е публична държавна или общинска собственост. Общинските заведения за социални услуги могат да изпълняват и междуобщински функции.

Частни заведения за социални услуги са тези, които се откриват и финансират от физически или юридически лица.

Със смесено участие - държавата и общините могат да предоставят и извършват социални услуги съвместно с физически или юридически лица на основание сключен договор [110].

Ц. Стойков [80,с.71] посочва, че общинските служби за социално подпомагане осъществяват дейности по: отпускане на социални помощи, предоставяне на социални услуги, финансово, административно и информационно обслужване, в съответствие с Правилника за прилагане на Закона за социалното подпомагане.

По своята същност социалните помощи се явяват част от използваните от държавата преразпределителни механизми, с които се осигурява трансфер на финансови ресурси, акумулирани от републиканския и общинските бюджети в полза на личните доходи на нуждаещите се лица и семейства [80,с.71].

Д. Димова [33,с.209] пише, че общинската социална политика представлява своеобразно продължение и форма на проявление на държавната социална политика. На общинско равнище възникват повече проблеми, свързани с живота и бита на хората по региони. На равнището на общината би могло да се осъществяват анализи и да се изготвят финансови прогнози и програми за решаването на един или друг проблем. Общините притежават делегирана от държавата власт в определени области и реализират държавната политика в областта на:

- предучилищното възпитание, начално, основно и средно образование;
- социалното подпомагане;
- социалните грижи;
- жилищната политика;
- здравеопазването;
- културата;
- данъчната политика;
- благострояването – строеж и поддържане на пътища от републиканската пътна мрежа, мостове, електроснабдяване, В и К, телефонизация, газификация и други.

Общините провеждат и собствена политика на основата на притежаваната собствена власт. В рамките на местното самоуправление общините решават въпроси, свързани с общинското имущество, общинските предприятия, местните данъци и такси, общинската администрация, общинския транспорт, градоустройство, опазване на околната среда [33,с.210].

Финансиране на педагогическите заведения съгласно Закона за народната просвета

Според Закона за народната просвета, обнародван в ДВ бр.86 от 18.10.1991г. образованието в държавните и общинските училища е безплатно.

Съгласно чл.7, ал.1 от същия закон училищното обучение до 16-годишна възраст е задължително.

Детските градини и училищата са държавни, общински и частни. Обслужващите звена са държавни и общински.

Държавни са училищата и обслужващите звена, които са с национално значение и се финансират от държавния бюджет чрез Министерството на образованието и науката или чрез други министерства и ведомства. Предоставените им за ползване имоти са публична държавна собственост.

Общински са училищата и обслужващите звена, които се финансират от общинските бюджети. Предоставените им за ползване имоти са публична общинска собственост.

Държавните и общинските училища и обслужващи звена са юридически лица.

Частни са детските градини и училищата, които се откриват или преобразуват по искане на български физически или юридически лица и не са на бюджетна издръжка.

Частните детски градини и училища се откриват или преобразуват със заповед на министъра на образованието и науката и придобиват качество на юридически лица от деня на обнародването на заповедта в "Държавен вестник".

Частните детски градини и училища ползват частни имоти или предоставени им имоти, които са частна държавна или частна общинска собственост, или имоти, предоставени по реда на чл. 16, ал. 2 от Закона за държавната собственост, съответно по реда на Закона за общинската собственост [104].

Според Закона за народната просвета – обнародван в ДВ бр. 68 от 2013г., в сила от 02.08.2013г. Министерството на образованието и науката създава условия за издирване и обучение на даровити деца и създава поименни фондове за стипендии за даровити деца и фондове за стипендии за деца

с хронични заболявания и за деца със специални образователни потребности.

Съгласно чл. 44, ал.1 от Закона за народната просвета: “Средствата за издръжка и развитие на материално-техническата база на детските градини, училищата и обслужващите звена се осигуряват от държавния бюджет, от бюджетите на общините, от източници, предвидени в други закони и актове на Министерския съвет, и от собствени приходи“.

Собствените приходи се набират от:

- наем от имоти-държавна или общинска собственост;
- наем от учебна и спортна база, машини и съоръжения-собственост на училището или обслужващото звено;
- земеделски земи и гори;
- реализация на поименни компенсационни бонове и компенсаторни записи;
- реализация на продукция и услуги от практическо обучение;
- квалификационна и творческа дейност, образователни и други услуги, определени с наредба на министъра на образованието и науката;
- дарения, завещания, такси и други източници [104].

Финансиране на дейностите по закрила на детето, съгласно Закона за закрила на детето

В Закона за закрила на детето е регламентирано финансирането на дейностите по закрила на детето. То се осъществява от:

- държавния бюджет;
- общинските бюджети;
- национални и международни програми и споразумения в областта на грижата за деца;
- дарения от местни и чуждестранни физически и юридически лица;

- фонд "Социална закрила";
- други източници.

Дирекции "Социално подпомагане" към Агенцията за социално подпомагане предоставят финансова помощ и/или помощ под формата на социални инвестиции при условия и по ред, определени в правилника за прилагане на закона.

Помощите се отпускат от директора на дирекция "Социално подпомагане" към Агенцията за социално подпомагане с писмено решение.

Финансовата помощ е целеви средства в пари и е: еднократна и месечна.

Социалните инвестиции се изразяват в предоставяне на стоки и/или услуги, свързани с отглеждането и възпитанието на детето.

Целевите помощи са предназначени за подкрепа на детето и семейството с цел превенция и реинтеграция, отглеждане на детето в семейства на роднини или близки и в приемни семейства [107].

Финансиране на ВУИ и СПИ съгласно Правилника за устройството и дейността на възпитателните училища-интернати и социално-педагогическите интернати

Съгласно Правилника за устройството и дейността на възпитателните училища-интернати и социално-педагогическите интернати, издаден от Министерството на образованието и науката и обнародван в ДВ бр.71 от 1 септември 2006г. възпитателните училища-интернати и социално-педагогическите интернати се финансират от държавния бюджет чрез бюджета на Министерството на образованието и науката.

Във всяко възпитателно училище-интернат и социално-педагогически интернат се води документация съгласно

държавното образователно изискване за документите за системата на народната просвета [109].

В Правилника за устройството и дейността на домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа, издаден от Министерство на образованието и науката и обнародван в ДВ бр.39 от 12 май 2004г. е регламентирано, че всяко дете в домовете, в зависимост от възрастта си и от степента на развитие има право на джобни пари, на стипендия съгласно постановление № 207 на Министерския съвет от 3.X.1994 г. и на други помощи [108]

Финансиране на домовете за медико-социални грижи за деца

Финансирането на на ДМСГД според Правилника за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца се осъществява от:

- републиканския бюджет;
- съответния общински бюджет;
- дарителска дейност на местни и чуждестранни физически и юридически лица;
- други източници.

Родителите (настойникът) на децата, приети в ДМСГД, заплащат такси, определени съгласно Закона за местните данъци и такси, обнародван в ДВ, бр. 117 от 1997 г. [102].

Финансиране на Социалните учебно-професионални заведения

Финансовата и стопанска дейност на Социалните учебно-професионални заведения е уредена с правилник, издаден от Министерството на труда и социалните грижи [101].

Съгласно чл. 40 от Правилника за дейността на Социалните учебно-професионални заведения, обнародван в ДВ бр. 1 от 3 януари 1992г. финансирането на дейността

на СУПЗ се извършва чрез републиканския бюджет и бюджетите на общинските съвети.

Необходимата материално-техническа база за цялостната дейност на СУПЗ се осигурява от общинските съвети. Снабдяването със суровини и материали, горива, машини и резервни части за учебната и производствената практика на курсистите се извършва на договорна основа от СУПЗ със съдействието на общинските съвети и Националния център за социални грижи.

По нормативи, утвърдени от Министерството на образованието и науката се извършва обзавеждането на учебните кабинети и работилници.

По нормативи на заведенията за социални грижи, утвърдени от Министерството на труда и социалните грижи става обзавеждането с твърд и мек инвентар на пансионите на СУПЗ [101].

За осигуряване на допълнителни средства за издръжка наличната материално-техническа база на СУПЗ може да се предоставя чрез договор на фирми и организации за ползване извън времето на учебния процес.

Могат да се набират допълнителни средства от СУПЗ и чрез спонсорства, дарения, благотворителни мероприятия, организиране на помощни стопанства и др.

Произведената продукция по време на учебната и производствената практика на курсистите в СУПЗ се използва за задоволяване нуждите на заведението или на други заведения от системата на социалните грижи, като се заприходява или продава по себестойност. Излишъците могат да се реализират на пазарни цени чрез сключване на договори с търговски организации, собствени магазини и други.

Остатъкът от приходите от реализираната продукция, произведена през време на учебната и производствената практика, след приспадане на преките производствени

разходи се разпределя така: 50 на сто за поощрение на курсистите и 50 на сто за подобряване на социално-битовите условия в пансиона и за културотерапия.

На курсистите се осигуряват суми за лични разходи в размер не по-малък от 40 на сто от социалната пенсия. В случай, че те нямат лични доходи или те са в по-малък размер, сумата за лични разходи се осигурява от бюджета на СУПЗ [101].

Финансиране на социално-педагогическите заведения от неправителствени организации

Венета Господинова [18,с.111] сочи, че в България в края на 1993г. Фондация „Свободна и демократична България“ организира първата кръгла маса по проблемите на безнадзорните деца. Така се заражда идеята за програмата „Деца на улицата“. Средствата са отпуснати от Европейския съюз, а партньор по програмата е британската фондация „Child Норе“, която работи с бездомни и безнадзорни деца по целия свят.

Първоначалната задача на групата е да събере информация за безнадзорните деца в гр.София, тяхната самоличност, произход, здравословно състояние, причини да са на улицата. Сътрудниците на програмата, предимно млади хора започват да посещават местата, където се събират безнадзорни деца около хотел Шератон и Централна гара. Постепенно недоверието между децата и възпитателите е преодоляно. Фондацията започва да предоставя на децата топла храна, да организира посещение на баня, на кино, дори започват елементарни занимания по ограмотяване. Уличната дейност на програмата „Деца на улицата“ продължава до октомври 1995г. почти две години. През този период сътрудниците на фондацията се сближават с над 150 деца на възраст от 3 до 16 години.

В края на 1995г. се пристъпва към втория етап от програмата – създаването на Детски център „Вяра, Надежда, Любов“. Фондацията се решава на компромисен като предлага условия за ношуване на най-малките и застрашени деца. При това се запазва принципът на свободен избор при приемането в детския център.

Подобни дейности се провеждат и в други градове на България.

Сдружение „Гаврош“ в гр. Варна започва своята дейност през 1995г. отново в партньорство с британската фондация „Child Hope“. В края на 1997г. е открит приют с капацитет 25 деца.

Дом „Ронкели“ в гр. Бургас е създаден през 1995г. от католическата организация „Каритас“ България с помоща и финансовата подкрепа на „Каритас“ Австрия. В този дом живеят 14 деца на възраст от 3 до 11 години.

В гр. Хасково съществува Социален комплекс. Към него е създаден Дом за временно настаняване на социално слаби лица и семейства. В този дом се приемат и безнадзорни деца.

Към Община Шумен е създаден Комплекс за социални услуги за деца и семейства (КСУДС) по проект „Реформа за повишаване благосъстоянието на децата в България“ през 2005 година. Доставчик на социалните услуги е Сдружение „Институт по социални дейности и практики“.

Българският червен кръст открива приюти в гр. Русе и в гр. Габрово с помощта на Холандския и Френския Червен кръст [18,с.111-112].

Програмата на УНИЦЕФ „Всяко дете иска семейство“ за подкрепа развитието на приемната грижа стартира през 2008г. Тя се изпълнява в партньорство с Министерството на труда и социалната политика, Агенцията за социално подпомагане, Държавна агенция за закрила на детето, неправителствени организации, Международна социална

служба – България, Институт за социални дейности и практики, Сдружение „Самаряни“ и местните власти [110].

Приемната грижа е социална услуга, която предоставя възможност на децата, които не могат да живеят със своите родители да живеят в семейство. Тя е част от процеса на деинституционализация в България и трябва да бъде съчетана с услуги и подкрепа към семействата, за да няма изоставени деца и деца, настанени в домове.

Проектът „Всяко дете иска семейство“ се финансира от Британски национален комитет за УНИЦЕФ, средства на УНИЦЕФ България и местно фондонабиране [110].

Създаден е проект на организацията SOS Детски селища България с наименование „Стъпки към самостоятелност“. Основният източник на финансиране на проекта е Фондация Велукс, Дания, посредством проект на SOS Детски селища Дания.

Продължителността на проекта е 2010г. – 2014г., а основната му цел е да се увеличи равнището на самостоятелност на уязвимите семейства и младежи, чрез осигуряването на допълнителни безвъзмездни средства, както и да се повиши капацитетът на организации и институции, предоставящи грижи и услуги за уязвими семейства и младежи [87].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на представеното съдържание дава възможност да бъдат експлицирани следните обобщения и изводи:

1. Социално-педагогическата дейност, разглеждана в професионален контекст е сложен феномен. Тази дейност обединява множество професии, функции и професионални роли. Нейната основна цел е да бъдат удовлетворени социалните и личностните интереси и потребности на различни слоеве от населението.

2. Съществуват различни теории за социално-педагогическа дейност. Те могат да се представят като класически на Джон Лок, Жан-Жак Русо, Й. Песталоци и др., и съвременни – такива са тези на българските учени Д. Цветков, Д. Василев, М. Андреев, В. Вълкова, В. Кутева-Цветкова и др. В тази област могат да се позиционират и теории на чуждестранни автори, например Б. Малиновски, Дж. Мийд, Р. Мартън, Р. Дарендорф, Е. Фром и други. Общото между всички тях е, че тяхната насоченост определя принципите на социалната дейност: принцип на хуманизъм, социална справедливост, свобода на личността, социално партньорство, зачитане правата на личността, професионална етика и морал, конфиденциалност и други.

3. Основният процес, на който се опира социално-педагогическата дейност е процесът на социализация, който най-общо може да бъде определен като процес, чрез който човек усвоява начина на живот на дадено общество или социална група, поради което той може да функционира в тях. Тя предполага социално познание, социално общуване, овладяване навици за практическа дейност, включвайки предметния свят на вещите, както и цялата съвкупност от социални функции, норми, права, задължения и т. н.

Социализацията се свързва с активно преустройство на обкръжаващия свят – природен и социален, с качествени преобразования на самия човек.

4. Социално-педагогическата дейност се опира на механизмите на самата социализация и чрез нея се осъществява и цялостното социално развитие на личността, което се създава в процеса на овладяване на социалните отношения в обществото.

5. Социалната среда – макросреда и микросреда е фундаментът на социално-педагогическата дейност. Всяка личност, сама и участвайки заедно с други личности в различни общности, създава и промена социалната среда.

6. Формирането на човешката личност е процес на възникване, на изменения, свойства, отношения под въздействието на външната и вътрешната среда. Резултатът от този процес е изграждането на система от социални ценности, мироглед, убеждения, нравствени качества, стил и начин на живот. Всичко постепенно се реализира с помощта на социално-педагогическата дейност.

7. Един от основните процеси, който стои в основата на социално-педагогическата дейност е ученето като процес на развитие и формиране на личността, чрез усвояване на обективно съществуващата култура, цивилизация, социална и природна среда и усъвършенстването им.

8. Общуването като сложен и многостранен процес на взаимодействие между хората е също част от социално-педагогическата дейност. То е сложно социално явление, чрез което човекът се социализира и допринася за социокултурното възпроизводство на човечеството и за приемственост между поколенията. В този смисъл има огромно значение педагогическото общуване.

9. От огромно значение за разбирането на социално-педагогическата дейност е разглеждането на социалните фактори, които влияят върху развитието на човека. А те са:

семејство, образование, религија, икономика, управление и медији. Без отчитането им не може да биде доволно добро оценен процесот на социално-педагошката дејност.

10. Съществуват и други социални образуванија, коишто влијат негативно на социално-педагошката дејност, на пример девиантните групи (наркомани, алкохолици и др.), религиозните групи (секти), престъпните групи и други. Тяхната роля е във формирањето на определени нагласи, ценности, вкусове, коишто не кореспондират со општоприетия морал на општеството.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелов, А., Основи на мениджмънта, С., 1998.
2. Андреев, М., Дидактика, Благоевград, 2000.
3. Андреев, М., Образование и общество: Педагогическа социология: Изследване, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, С., 1998.
4. Андреева, Л., Социално познание и междуличностно взаимодействие, С., 2007.
5. Бабалова, Р., Теория на възпитанието, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1991.
6. Белова, М., Основи на възпитанието: Курс лекции, С., 1993.
7. Белова, М., Теоретични основи на възпитанието, С., 1995.
8. Бърк, Л., Изследване на развитието през жизнения цикъл, С., 2012.
9. Василев, Д., Педагогика, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1992.
10. Василева, М., Педагогическа психология, С., 1993.
11. Военкинова, Ж., Възпитание и управление на социално-педагогическите заведения: Избрани проблеми , Шумен, 2003.

- 12. Военкинова, Ж.,** Социална педагогика: Избрани проблеми, Шумен, 2003.
- 13. Вълкова, В.,** Личността - закономерности на формиране и развитие: Монография, С., 1982.
- 14. Генов, К.,** Организация и управление на образованието, С., 1992.
- 15. Генов, Н.,** Социология, С., 1998.
- 16. Генова, Ж.,** Социология, Учебник за студентите на ВСУ "Черноризец Храбър", Варна, 2009.
- 17. Господинов, Б.,** Педагогика, Учебник за студенти, С., 2012.
- 18. Господинова, В.,** Социална работа с безпризорни деца, Образование и изкуство: Сборник доклади от Юбилейната международна научна конференция посветена на 20-годишнината от създаването на Педагогическия факултет на ШУ "Епископ Константин Преславски" и 115 години предучилищно възпитание в Шумен. - Т. 3, Шумен, 2004.
- 19. Градев, Д.,** Социалната адаптация на личността: Изследване, Военна етика, педагогика, психология, С., 1976.
- 20. Даскалова, Ф., В. Стоименова,** Организация и управление на предучилищните заведения, Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград, 1997.

21. Даутов, Т., Личность как социологическая проблема, Алма-Ата, 1970.

22. ДВ бр. 53, 2015, Постановление № 176 от 10 юли 2015г. на Министерския съвет за закриване на Дома за медико-социални грижи за деца Ветрен, община Септември и Дома за медико-социални грижи за деца гр. Разград.

23. ДВ бр. 63, 2015, Постановление № 208 от 10 август 2015г. на Министерския съвет за закриване на Дома за медико-социални грижи за деца гр. Габрово, Дома за медико-социални грижи за деца гр. Монтана, Дома за медико-социални грижи за деца гр. Пазарджик, Дома за медико-социални грижи за деца гр. Перник, Дома за медико-социални грижи за деца гр. Пловдив, Дома за медико-социални грижи за деца гр. Русе, Дома за медико-социални грижи за деца гр. Търговище и Дома за медико-социални грижи за деца „Света Параскева“ гр. София.

24. ДВ бр. 83, 2016г, Постановление № 263 от 14 октомври 2016г. на Министерския съвет за закриване на Дома за медико-социални грижи за деца гр. Златица.

25. ДВ бр. 94, 2015г , Постановление № 329 от 30 ноември 2015г. на Министерския съвет за закриване на Дома за медико-социални грижи за деца гр. Шумен.

- 26. ДВ бр. 97, 2016., Постановление № 338 от 2 декември 2016г. на Министерския съвет.**
- 27. Десев, Л., Педагогическа психология: Психопедагогика, Учебник за студенти - второ издание, С., 1998.**
- 28. Джонев, С., Социална психология, Том 2, Общуване. Личност, С., 1996.**
- 29. Димитров, Л., Теория на възпитанието, С., 1994.**
- 30. Димитрова, Г., Педагогическото общуване при възпитателния процес, С., 1996.**
- 31. Димитрова, Г., Размисли върху развитието на социалните дейности в България, Сборник „Бъдеще на социалните услуги в България“ футурологична прогноза, Университетско издателство „Еп. К. Преславски“, Шумен, 2012.**
- 32. Димитрова, М., А. Спасова, Синонимен речник на съвременния български книжовен език, С., 1999.**
- 33. Димова, Д., Б. Георгиева, Н. Янева, Социална политика: Държавна, общинска, фирмена, С., 2000.**
- 34. Донъли, Д., Основи на мениджмънта, С., 1997.**
- 35. Жекова, Ст., Психология на учителя, С., 1984.**

- 36. Жечев, Ж.,** Ролята на НПО за деинституционализацията в България, Университетско издателство „Еп. К. Преславски“, Шумен, 2014.
- 37. Закон за социално подпомагане,** ДВ бр. 8/2016.
- 38. Иванов, И.,** Теории за образованието, Шумен, 2004.
- 39. Иванов, О.,** Семейство, общество и социализация на индивида, В: Семейство как обект на философско и социологическо изследване, М., 1974.
- 40. Иванов, П.,** Проблеми на социалната работа, Сборник: Образование, практика, научни изследвания, С., 2007.
- 41. Иванов, П.,** Социалнопсихични феномени в битието на личността, Варна, 2006.
- 42. Илиева, Б., В. Василева,** Учебно-методично помагало за провеждане на социално-педагогическата практика на студентите от специалност „Социална педагогика“ Плевен, 2015.
- 43. Илиева, С.,** Социална администрация и контрол, Сборник „Проблеми на социалната и специалната педагогика“, изд. ШУ „Еп. К. Преславски“, Шумен, 2008.
- 44. Колев, Г., Ж. Военкинова,** Социална педагогика, Учебник за ВУЗ, Шумен, 2004.

45. **Колев, К.**, Социално подпомагане в Република България, Учебник за студенти, Акад. издателство „Д. Ценов“, Свищов, 2002.
46. **Кон, И.**, Социология личности, М., 1969.
47. **Кусев, И.**, Г. Колев, Управление на социалните дейности, Шумен, 2004.
48. **Кусев, И.**, Г. Колев, Управление на социално – педагогическото заведение, Шумен, 2002.
49. **Кусев, И.**, Д. Димова, Социална политика и социални дейности: Анализи, есета и технологии, С., 2003.
50. **Кутева, В.**, Педагогика, Учебник за студентите от ВТУ "Св. св. Кирил и Методий", Унив. изд. "Св. св. Кирил и Методий", В. Търново, 2000.
51. **Лебедев, П.**, Социализация индивида и воспроизводство общества, В: Человек и общества, Ленинград, 1971.
52. **Левкова, И.**, Жизнен сценарий и развитие на личността, В. Търново, 2003.
53. **Ленин, В.**, Съчинения, Том 19, М., 1953.
54. **Леонтьев, А.**, Избранные психологические произведения в двух томах, Педагогика, М., 1983.
55. **Леонтьев, А.**, Педагогическое общение, М., 1986.
56. **Лисина, М.**, И. Димитров, Общуване и самопознание, С., 1982.

- 57. Ломов, Б.,** Проблема общения в психологии, М., 1981.
- 58. Маркс, К.,** Фр. Енгелс, Съчинения, Том 12, М., 1963.
- 59. Милков, Л.,** Обща педагогика, основи на педагогиката, Шумен, 1993.
- 60. Милков, Л.,** Социализация на индивида и превръщането му в личност, Общуване, култура, професия: Изследване, С., 2009.
- 61. Минчев, Б.,** Психология на човешкото развитие: Курс лекции, второ допълнително изд. ВСУ „Черноризец Храбър“ Варна, 2011.
- 62. Минчев, Б.,** Психология на човешкото развитие: Курс лекции, Унив. изд. „Черноризец Храбър“ Варна, 2008.
- 63. Митева, П.,** Методи в помагащите професии, Бургас, 2006.
- 64. Михайлова, Р.,** Адаптиране на алтернативни социални услуги за деца в българските условия, Университетско издателство „Еп. К. Преславски“, Шумен, 2015.
- 65. Мудрик, А.,** Введение в социальную педагогику, М., 1997.
- 66. Нешев, К.,** Морал и общуване, С., 1984.
- 67. Парсънс, Т.,** Общетеоретические проблемы социологии, В: Социология сегодня, М., 1965.

68. Парыгин, Б., Основы социально – психологической теории, М., 1971.
69. Платонов, К., Структура и развитие личности, М., 1986.
70. Радев, П., Педагогика, Университетски учебник, второ доп. издание, Пловдив, 2001.
71. Рубинштейн, С., Бытие и сознание, М., 1957.
72. Симеонова, Р., Управление на социалната работа като дейност и система, С., 2011.
73. Соколов, Э., Культура и личность, Ленинград, 1972.
74. Сотирова, В., Основи на социалната работа, Унив. издателство „Неофит Рилски“, Благоевград, 2011.
75. Спасов, К., Социален мениджмънт, С., 2003.
76. Стаматов, Р., Т. Делчева, Личността и нейното онтогенетично развитие: Изследване, Ст. Загора, 1993.
77. Станоев, Л., Педагогика: Теория на възпитание, методи на възпитание, С., 1994.
78. Стефанов, Н., Н. Яхиев, С. Качаунов, Управление, моделирование, прогнозирование, М., 1972.
79. Стойков, И., Педагогическа и възрастова психология, Учебник за студенти, В. Търново, 2001.
80. Стойков, Ц., Основи на социалната работа, С., 2000.
81. Фонарева, А., Развитие личности ребенка, М., 1987.

- 82. Цветков, Д.,** Основи на социалната педагогика, Уч. пособие за студенти, С., 1996 .
- 83. Шибутани, Т.,** Социална психология, М., 1969.
- 84. Brookover, W., D. Gottlieb,** A sociology of Education, New York, 1964.
- 85. Elkini, F., G. Hendel,** The Child and Society: The process of socialization, New York, 1972.
- 86. Statistics Canada, 2005c;** U.S.Census Bureauq 2006a.
- 87.**<http://bpid.eu/wp-content/uploads/2015/07/Stupki-kum-samostoqtelnost.pdf>
- 88.**http://milostiv.org/domove_za_golemi_deca/26.09.2016.
- 89.**<http://skener.news/2017/05/24/До-2025-г-закриват-всички-домове-за-деца>
- 90.**<http://trudipravo.bg/index.php/znanie-za-vas/965-zakon-za-sotzialno-podpomagane>
- 91.**http://www.asp.government.bg/en_US/web/guest/press?p_p_id=aspnewsfacetnavigation_WAR_aspnewsfacetnavigationportlet&p_p_lifecycle/ Закрити са още 3 институции за деца/05/08/2015.
- 92.**http://www.asp.government.bg/en_US/web/guest/press?p_p_id=aspnewsfacetnavigation_WAR_aspnewsfacetnavigationportlet&p_p_lifecycle/ Две преходни жилища в Ямбол преустановяват дейността си/27/08/2015.

- 93.**<http://www.bgnes.com/bylgaria/obshchestvo/4589302/Обновена на 02.06.2018.>
- 94.**<http://www.nsi.bg/bg/content/3479/специални-училища-по-вид-към-27.04.2018г.>
- 95.**<http://www.nssi.bg/aboutbg>
- 96.**https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2018/07/13/3281845_internatut_v_selo_kereka_shte_bude_zakrit/
- 97.**<https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=CONTENT&I=310>
- 98.**<https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=CONTENT&I=311>
- 99.**<https://www.sevlievo-online.com/statii/domat-za-detsa-v-sevlievo-otiva-v-istoriyata-2183/>Домът за деца в Севлиево отива в историята/30 май 2017 г.
- 100.**www.lex.bg/bg/laws/ldoc2135534450/Правилник за устройството и дейността на възпитателните училища интернати и социално-педагогически интернати, обн. в ДВ бр. 71/2006г., изм. ДВ бр. 31/2016.
- 101.**www.lex.bg/laws/ldoc/Правилник за дейността на социалните учебно-професионални заведения, обн. в ДВ бр. 1 от 1992г., Министерството на труда и социалните грижи, С., 1992.

- 102.** www.lex.bg/laws/ldoc12557311/Правилник за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца, обн. в ДВ бр. 49 от 16.06.2000г, Министерство на здравеопазването, С., 2000.
- 103.** www.lex.bg/laws/ldoc13038592/Правилник за прилагане на Закона за социално подпомагане ДВ бр.89 от 2017.
- 104.** www.lex.bg/laws/ldoc2132585473/Закон за народната просвета, обн. в ДВ бр.86/1991г., изм. ДВ бр. 80/2015г., С., 2015.
- 105.** www.lex.bg/laws/ldoc2134174720/ЗМДТ в сила от 1.01.1998г., изм. ДВ бр. 97/2016.
- 106.** www.lex.bg/laws/ldoc2134405633/Закон за социално подпомагане обн. в ДВ. бр. 56 от 1998г., изм. ДВ бр.8/2016.
- 107.** www.lex.bg/laws/ldoc2134925825/Закон за закрила на детето, обн. в ДВ бр.48 от 13.06.2000г., изм. в ДВ 8 от 29.1.2016.
- 108.** www.lex.bg/laws/ldoc2135484531/Правилник за устройството и дейността на домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителски грижи, обн. в ДВ бр.39 от 12.05.2004., Министерство на образованието и науката, С., 2004.

109.www.lex.bg/laws/ldoc2135534450/Правилник за социално-педагогическите интернати, обн. в ДВ бр. 73/1999г., изм. ДВ. бр. 71/2006г., Министерство на науката и образованието, С., 2006.

110.www.lex.bg/laws/ldoc549700608/Наредба 4 на Министерство на труда и социалната политика, ДВ бр. 54/1999.

111.www.unicef.bg/proekti/Priemna-grizha/